

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**AZƏRBAYCANIN BANK XİDMƏTLƏRİ
BAZARINDA LİZİNQİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ VƏ
PROBLEMLƏRİ**

İxtisas: 5301.01 - Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi

Elmi sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Zakir Hacı oğlu Zeynalov**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Maliyyə və audit” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Rəsmi oponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Qorxmaz Cahangir oğlu İmanov

iqtisad elmləri doktoru, professor
Arif Şəkərəli oğlu Şəkərəliyev

iqtisad elmləri doktoru, professor
Xatirə Mail qızı Hüseynova

iqtisad elmləri doktoru, dosent
Elşən Əli oğlu İbrahimov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının

sədri:

İmza

iqtisad elmləri doktoru, professor
Yaşar Atakişi oğlu Kəlbəliyev

Dissertasiya şurasının

elmi katibi:

İmza

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Suqra İnqilab qızı Hübətova

Elmi seminarın

sədri:

İmza

iqtisad elmləri doktoru, professor
Nizami Nəcəfqulu oğlu Xudiyev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi: Son dövrlər Azərbaycan iqtisadiyyatında əhəmiyyətli dəyişikliklər müşahidə edilməkdədir. İqtisadiyyatda başlanılmış dərin islahatlar yeni inkişaf modelinin formalaşması və dayanıqlı iqtisadi artıma nail olunması üçün əlverişli imkan yaratmışdır. Belə bir şəraitdə “kapital akkumulyasiyası” əsaslı modeldən “effektiv” əsaslı artım modelinə keçidin təmin edilməsi”¹ yeni dövrün ən mühüm strateji çağırışı hesab olunur. İstehsal potensialının yenilənməsi, əsas kapitalın artırılması, istehsalın modernizasiyası üçün investisiya cəlbinin yeni forma və mexanizmlərinin tapılmasını, maliyyələşmə mənbələrinin əlçatan olmasını tələb edir.

Qabaqcıl ölkələrin təcrübəsində lizinq həm maliyyə resurslarının cəlbi, həm də real və maliyyə sektorlarının qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Lizinq unikal instrument kimi istehsal investisiyaları və onun maliyyələşmə mənbələrinin vahid çərçivədə inteqrasiyasını təmin edir. Aparıcı rola malik banklar lizinq mexanizmindən istifadə etməklə, yeni bank məhsulları yaratmaqla kredit və investisiya fəaliyyətini genişləndirə bilirlər, maliyyələşmə mənbələri isə əlçatan olur.

Beləliklə, lizinq fəaliyyətinin genişlənməsi və hazırki xarakteri maliyyə vasitəçiliyinin və eləcə də ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin əsas indikatorlarından biri hesab olunur. Azərbaycanda kapital qoyuluşlarının maliyyələşməsində - lizinq yeni instrument olmaqla yanaşı təkrar istehsal prosesində zəif iştirak səviyyəsinə malikdir. Eyni zamanda bank sektoru lizinq biznesində məhdud fəaliyyət göstərir. Lakin kommersiya banklarının lizinqdən istifadə təcrübəsinin təhlili lizinqə dayanıqlı marağın mövcudluğunu və lizinq əməliyyatlarında bankların geniş imkanlara malik olmasını göstərir.

Bununla belə, yeni iqtisadi şərait Azərbaycanda bankların ənənəvi bank xidmətləri və məhsulları ilə müqayisədə müxtəlif spektrli və innovativ maliyyə xidmətlərinin göstərilməsini tələb edir. Nəticədə yeni bank-maliyyə institutlarının – “maliyyə supermarketin”in formalaşmasına

¹ Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sahələri üzrə strateji yol xəritəsi, Bakı, 2016. səh.10

böyük zərurət yaranır. Bu, lizinq texnologiyasından istifadə etməklə bank fəaliyyətinin diversifikasiyasını və perimetrlərinin dərinləşdirilməsini təmin edəcəkdir. Belə bir şəraitdə, lizinq bank biznesinin perspektiv istiqaməti kimi çıxış etməli və iqtisadi aktivliyin maliyyələşməsində bankların iştirak dairəsi artırılmalıdır. Bu kontekstdə, bankların lizinq bazarında iştirakının zəruriliyinin və perspektivlərinin tədqiqi mühüm aktuallıq kəsb edir.

Əsas istehsal fondlarının təkrar istehsalı prosesinin modernləşdirilməsinə geniş tələbin artması şəraitində bank xidmətləri bazarının dərinləşməsi və yeni məhsulların təklifi mühüm əhəmiyyətə malik olur.

İqtisadiyyatın bütün sahələrində iri və kapital tutumlu texnikanın əldə edilməsində lizinqdən geniş istifadə edilir. Eyni zamanda lizinq xüsusi kapital tutumlu məhsulların satışını stimullaşdırır və alıcı üçün əlverişli imkan yaradır. Bu zaman lizinq fəaliyyəti ilə həm istehsalçı müəssisənin özü, həm də ayrı-ayrı şirkətlər, banklar geniş məşğul olurlar. Məhz bu baxımdan lizinq həm də maliyyə instrumenti kimi bank xidmətləri bazarının inkişafını və ölkədə maliyyə dərinliyinin artmasını şərtləndirir.

Bank xidmətləri bazarının lizinq biznesinə inteqrasiyası innovativ-investisiya fondlarının və qeyri-neft sektorunun iqtisadi artımı istiqamətində aktuallığını daha da artırır və stimullaşdırır.

Bankların lizinq bazarında iştirakı aktivlərin diversifikasiyasına, iqtisadiyyatın və bank aktivlərinin artımına təsir imkanlarını genişləndirməklə tədqiqatın aktuallığını bir daha artırır.

Ölkədə investisiya mühiti əlverişli olsa da, 2014-cü ildən başlayaraq azalması və bərpa prosesinə daxil olmaması iqtisadiyyatın modernizasiya və rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədlərinin reallaşması perspektivlərini də zəiflədir, bank-maliyyə vasitəçiliyinin məhdudlaşması isə problemin aktuallığını bir qədər də artırır.

Bank xidmətləri bazarında maliyyə inkluzivliyinin genişləndirilməsi, lizinq bazarının inkişafı, bank sektorunun kapitallaşmasının və likvidliyinin gücləndirilməsi istiqamətində - maliyyə vasitəçiliyinin və maliyyə dayanıqlığı problemlərinin dərinlən tədqiq edilməsi, xüsusi mexanizmlərin işlənilib hazırlanması üçün elmi dərinliyin artırılması tədqiqatın əhəmiyyətini daha da artırır.

Azərbaycanda lizinqin inkişafının aktuallığı ilk növbədə sənaye-

istehsal fondlarının əlverişsiz vəziyyəti ilə şərtləndirilir. Əksər sahələrdə əsas kapitalın aşınması kritik səviyyəyə çatmışdır. Belə ki, sənaye istehsal fondlarının 1/3-i, o cümlədən emal sənayesinin yarısından çoxunun aşınması baş verir.

Hazırda lizinq bazarı ən zəif segment olmaqla, kifayət qədər məhdud informasiya və dar araşdırılan sahə xüsusiyyətinə malikdir. Eyni zamanda lizinqin tanınması və onun həm istehsalçılar, həm də banklar tərəfindən praktiki olaraq tətbiqi sahəsində əhəmiyyətli boşluqlar mövcuddur. Bütün bu qeyd edilənlər lizinq xidmətləri bazarının, onun həm iqtisadi-hüquqi məzmununun araşdırılmasının aktual problem olduğunu təsdiq edir. Cari tədqiqat işi problemin konseptual araşdırılmasında ilk tədqiqat işi olmaqla yanaşı mövcud boşluqların aradan qaldırılmasına mühüm töhfə verəcək.

2016-cı ildə təsdiq edilmiş Strateji Yol Xəritələri və 26 sentyabr 2018-ci ildə təsdiq edilmiş Rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı müvafiq olaraq iqtisadiyyatın diversifikasiyasının alternativ mənbələr hesabına maliyyələşdirilməsi və maliyyə xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi üzrə problemlərin dərinlən tədqiq edilməsi tədqiqat işində qoyulan məsələləri daha da aktuallaşdırır.

Müxtəlif metod və yanaşmalar öyrənilib və tətbiq edilib. Mövzunun öyrənilməsi dərin fundamental və tətbiqi xarakterli təhlillər və qiymətləndirmələrə əsaslanır. Ekonometrik qiymətləndirmə məqsədilə reqressiya metodundan istifadə edilməklə statistik əhəmiyyətli nəticələr əldə edilmişdir.

Əksər tədqiqat işlərində lizinqin effektivliyinə, həmçinin konkret iqtisadiyyat timsalında onun formalaşması və inkişafı öyrənilir. Belə ki:

- Bəzi tədqiqat işləri digər maliyyə alətləri ilə müqayisədə lizinqin üstünlüklərinə həsr edilmişdir. Burada lizinq üzrə xarici təcrübə araşdırılır, eləcə də lizinq digər maliyyə instrumentləri ilə müqayisə edilir.
- Əksər tədqiqat işləri isə tətbiqi xarakteri daşıyır və lizinq əməliyyatları üzrə metodik materilləri əhatə edir.
- Digər qrup ədəbiyyatlarda isə lizinqin ümumi xüsusiyyəti araşdırılır, lizinq xidmətləri bazarında iştirakçıların monitorinqi aparılır.

Bütün bu tədqiqat işləri cari tədqiqat işi üçün informasiya bazası kimi çıxış edir.

İqtisadiyyatın müxtəlif subyektlərini birləşdirən bu mürəkkəb mexanizmdə bank-maliyyə institutlarının rolunun həm xarici, həm də yerli ədəbiyyatlarda araşdırılması üçün geniş maraq kəsb edir.

Tədqiqat işinin metodoloji əsasları müasir tətbiqi mikroiqtisadiyyat, sahəvi bazar nəzəriyyəsi, investisiya və maliyyə sferasının problemlərinə dair xarici və milli alimlərin əsərləri və araşdırmaları çıxış edir.

Lizinqin iqtisadiyyatda, o cümlədən investisiyaların maliyyələşməsində rolu və bu zaman bankların iştirak səviyyəsi U.F.Şarp, C.Beylinin investisiya və iqtisadi artım nəzəriyyələri üzrə əsərləri əsasında yerinə yetirilmiş, iqtisadiyyatın investisiyaya olan tələbi bir sıra xarici müəlliflərin yanaşmaları əsasında qiymətləndirilmişdir.

Lizinqin iqtisadi-institutsional-hüquqi-maliyyə aspektləri isə O.Uilyamson, C.Robertson, C.Adams, T.Klark və s. kimi alimlərin təhlillərindən, apardığı tədqiqat işlərindən əldə edilmiş nəticələrə əsaslanır.

İqtisadi ədəbiyyatda lizinq fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini işıqlandıran bir sıra nəşrlər vardır. Bu problemlərin təhlili prosesində müəllif M.M.Bağirov, Z.F.Məmmədov, M.M.Əhmədov, Ş.Ə.Abdullayev, K.P.Paşayev, V.M.Niftullayev, M.Şirəliyev, A. Təhmazova, M. Hübətov, A. Həsənov, E. Əhmədov, F. Mürşüdlü, A. Həsənov və b. kimi milli alim və mütəxəssislərin elmi əsərlərindən istifadə etmişdir. Dissertasiya işinin yazılmasında S.Amembalın, P. Baltusun, T. İsomanın, L. Karterin, D. Kremye-İsraelin, B. Maycerin, R. Pritçarın, Q.Raynersin, A.Herstin, T.Xubenovun, K.Şmitqoffun, A. Şadtlerin, V.A.Qoremikin və b. nəzəri və tətbiqi əsərləri faydalı olmuşdur.

Dissertasiya işinin elmi ideyası onunla əlaqədardır ki, lizinq yalnız əsas fondların maliyyələşmə mexanizmi kimi çıxış etmir, o, eyni zamanda müxtəlif sferaların fəaliyyətini əlaqələndirən mürəkkəb instrument xüsusiyyətinə malikdir. Bankların lizinq bazarında iştirakı spesifik motivasiyaya əsaslanır, maliyyə resurslarının uzunmüddətli xarakter almasını təmin edir və innovativ bank məhsul və xidmətlərinin bazisini formalaşdırır. Tədqiqat mövzusunda belə yanaşma fərqli təhlillərin aparılmasına imkan verir - bank bazarı, lizinq bazarı, institutsional-iqtisadi mühit. Bu istiqamətdə aparılan təhlillər tədqiqat zamanı sistemliliyi təmin edir, lizinq bazarı bankların iştirak formalarının xüsusiyyətlərini aşkar etməyə imkan verir, bu isə maliyyə-real sektor əlaqəsinin effektivliyi

baxımından zəruridir.

Qeyd edək ki, indiyə kimi Azərbaycanın bank xidmətləri bazarında lizinqin inkişaf perspektivləri və problemləri mövzusu elmlər doktoru proqramı üzrə tədqiqat obyektini kimi seçilməmişdir. Bu kontekstdə tədqiqat olunmuş dissertasiya işi bankların lizinq xidmətləri bazarının problemlərinin araşdırılması baxımından ilk doktorluq işidir.

Tədqiqatın obyektini və predmetini. Tədqiqatın obyektini kimi bankların lizinq xidmətləri bazarında iştirakçı çıxış edir. Tədqiqat işinin predmetini lizinq xidmətləri bazarının problemləri və inkişaf yollarını təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda yeni iqtisadi şəraitdə bankların lizinq xidmətləri bazarında iştirak metodologiyasının formalaşdırılmasıdır.

Tədqiqat prosesində qoyulmuş bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr formalaşdırılmış və realizə edilmişdir:

- Lizinqin biznes sferasının bir növü kimi konseptual-nəzəri əsasların sistemləşdirilməsi;
- Qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmaqla lizinq bazarının inkişafında bankların fəaliyyətinin iqtisadi-institusional, hüquqi aspektlərinin öyrənilməsi;
- Lizinqin investisiya potensialının formalaşmasında daxili və xarici maliyyələşmə mənbələrinin üstünlüklərinin müəyyən edilməsi;
- Bankların lizinq xidmətləri bazarında iştirakçı və iştirakının təhlilinə sistemli yanaşma;
- Bank bazarının dərinləşməsində maliyyələşmənin spesifik formasını kimi lizinq xidmətlərinin araşdırılması;
- Banklarda lizinq əməliyyatlarının qeyri-neft sektorunun ÜDM-ə təsirinin qiymətləndirilməsi;
- Banklarda lizinq fəaliyyətinin effektivliyinin və risklərin qiymətləndirilməsi;
- Lizinqin inkişafına və səmərəliliyinin yüksəlməsinə dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi istiqamətlərinə dair təkliflər;
- Bank sektorunda maliyyə vasitəçiliyinin və maliyyə dayanıqlığının inkişaf etdirilməsi üçün maliyyələşmə mənbələrindən səmərəli istifadənin xüsusi mexanizmlərinin işlənməsi;
- Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsinin tətbiqi aspektlərinin öyrənilməsi.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqat işi sistemli və müqayisəli təhlil,

məntiqli ümumiləşdirmə, regressiya metodların, ekonometrik qiymətləndirmələrin və statistik təhlillərin tətbiqi əsasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqat işinin nəticələrinin əsaslandırılma və etibarlılıq dərəcəsinin artırılması məqsədilə müvafiq elmi metodologiya, klassik iqtisadi və maliyyə nəzəriyyələrinin nəticələrindən istifadə edilmişdir

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddələr:

1. Lizinqin bank məhsulu və maliyyə aləti kimi iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin stimullaşdırılmasında zəif iştirakı maliyyə vasitəçiliyinin inkişafına və maliyyə dərinliyinin artımına məhdudiyət yaratdığı müəyyən edilmişdir. Bu bütövlükdə iqtisadi artımın perspektivi və bərpası üçün ciddi çağırışdır;
2. Lizinq iqtisadi münasibətlərin kompleks tədqiqi, əlverişli investisiya və sahibkarlıq mühitinin yaradılmasını zəruri edir, lizinq bazarının imkanlarından rasional və aktiv istifadə edilməsi, bank xidmətləri bazarının genişləndirilməsi baxımından stimullaşdırılması əsas fondların yenilənməsinə və qeyri-neft sahələrinin sürətli modernizasiyasına, son nəticədə isə iqtisadi inkişafın dayanıqlığına zəmin yaradacaqdır.
3. Lizinqin maliyyə və operativ növləri fərqləndirilir ki, bunlar arasında kritik fərq aktiv üzərində mülkiyyət hüququnun təsbit olunmasıdadır. Lizinq bazarı yeni inkişaf mərhələsində xüsusi resurs potensialının formalaşmasına yeni yanaşmanı zəruri edir, yeni biznes forması kimi lizinq resurs potensialının formalaşması, bu xidmət seqmentinin inkişafına təsir edir, bununla da banklar yeni məhsullar yaratmaqla kredit və investisiya fəaliyyətini genişləndirə bilər, maliyyələşmə mənbələri isə əlçatan olar. Lizinq maliyyələşməsi ölkədəki maliyyə bazarlarının inkişaf səviyyəsindən, maliyyə vasitəçiliyinin dərinliyindən, effektivliyindən və resursun dəyərindən asılılığı şəraitində kompleks yanaşma əsasında ciddi koordinasiya olunmalıdır.
4. Bankların lizinq xidmətləri bazarında aparıcı mövqeyə malik olma potensialının tədqiqi göstərir ki, bank bazarının dərinləşməsində lizinq maliyyələşmənin spesifik forması kimi çıxış edir. Lizinq prosesində mülkiyyət hüququ lizinq müddəti başa çatana qədər bankda qalır, bank kredit faizi deyil, lizinqə görə ödəniş formasında gəlir əldə edir. Nəticədə bank lizinqi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üçün texnoloji avadanlıqların spesifik maliyyələşmə üsulu, lizinq alan

üçün isə kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinin spesifik forması kimi çıxış edir.

5. Lizinqin maliyyələşmə mənbəyi kimi yaranması ilə lizinq xidmətləri bazarının formalaşması böyük bir tarixi inkişafı yolu keçmişdir. İlk mərhələdə lizinq qısamüddətli icarə xüsusiyyəti daşımış, sonradan lizinqin cəmiyyət tərəfindən dərk edilməsi ona olan tələbi artırmışdır. Bu, mahiyyətə lizinqin inkişafının əsas faktoru olmuşdur. Lizinq müstəqil sferaya çevrildikdən sonra isə lizinq verənlərin təşəbbüsünün genişlənməsi müstəqil lizinq xidmətləri bazarının formalaşmasını şərtləndirir;
6. Maliyyə instrumenti olan lizinqin maliyyələşməsinin tənzimlənməsi üçün hüquqi, iqtisadi, siyasi, texnoloji və sosial komponentlər mövcuddur, lakin sərbəst maliyyə resurslarının iqtisadiyyatın konkret sahələrinə yönəldilməsi hesabına banklar lizinq maliyyələşməsində bazara yeni bank məhsulları təqdim edərək aktivlərin bölüşdürülməsinə yenidən baxmalı, çünki lizinqin aktivləşdirilməsi bank xidmətləri bazarında maliyyə vasitəçiliyinin və kredit əlçatanlığının genişlənməsini təmin edər;
7. Maliyyə xidmətlərinə rahat və ucuz çıxış imkanlarının yaradılması üzrə təcrübələrə baxılmışdır. Dünya bankının metodologiyasına əsasən qiymətləndirmə zamanı maliyyə sektorunun inkişafını xarakterizə edən hər bir parametrlər üzrə indeks hesablanmış, maliyyə inkluzivliyinin məhdudluğunun aradan qaldırılması istiqamətində müxtəlif ölkələrin *alternativ maliyyə institutlarının yaradılması*, bank sektorundan kənar qalan iri həcmdə pul axınlarının ölkənin ümumi maliyyə sistemində daxil edilməsi və maliyyələşmə mənbələrinin iqtisadi aktivliyə ötürülməsi imkanlarını reallaşdırar;
8. Bütövlükdə, bankların lizinq xidmətləri bazarında iştirakını və həmçinin lizinq bazarının inkişafını məhdudlaşdıran problemlər aparılmış təhlil və eləcə də sorğudan əldə edilmiş nəticələr nəzərə alınmaqla qruplaşdırılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, biznes üçün lizinq məhsuluna əlçatanlığın aşağı olması bir tərəfdən bankların lizinq xidmətlərinin inkişafı üzrə maraqlarının zəifliyi, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatın özünün strukturundan irəli gələn problemlərlə bağlıdır;

9. Banklarda lizinq fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi istiqamətində lizinq əməliyyatlarının qeyri-neft sektorunun ÜDM-nə təsirinin ölçülməsi həyata keçirilmişdir, bu kontekstdə asılı dəyişən qeyri-neft sektorunun ÜDM-i, əsas maraq dəyişəni isə lizinq əməliyyatlarının məbləğləri götürülməklə tədqiqat zamanı qurulmuş modelinin nəticələri istiqamətə uyğun olaraq təhlil edilmiş və statistik əhəmiyyətli olduğu müəyyən edilmişdir ki, bu da ölkənin iqtisadi inkişafının dayanıqlılığına təminat yaradır;
10. Bankların xidmət bazarında təklif etdikləri məhsulların riskliliyini qiymətləndirərkən valyuta riski zamanı lizinq alanın bazar şərtlərinə həssaslığı, lizinq obyektinin qiymətinin kəskin artımına və lizinq alanın ödəmə qabiliyyətinə mühüm təsirinin nəzərə alınmasını zəruri edir, belə ki, lizinq obyektləri idxal xarakteri daşdığından risklərin zəruri səviyyəyə qədər azaldılması lizinq əməliyyatında bankların rəqabət imkanlarını və effektivliyini artırmağa imkan verəcəkdir;
11. Bank sektorunda maliyyə vasitəçiliyinin və maliyyə dayanıqlığının inkişaf etdirilməsi üçün maliyyələşmə mənbələrindən səmərəli istifadənin xüsusi mexanizmlərinin işlənməsi monetar siyasət məqsədləri üçün zəruri, makro-iqtisadi sabitlik baxımından vacibdir, bu mexanizmlər əlavə olaraq banklararası bazarda əməliyyatların artırılmasına imkan verir, müddət və faiz strukturunun iqtisadi qanunauyğunluqlara əsaslanmasını təmin edir;
12. Ölkədə lizinq xidmətləri bazarının dayanıqlı inkişafı üçün vacib faktorlardan biri ilkin mərhələdə dövlət dəstəyinin artırılması istiqamətlərinin müəyyən edilməsidir. Dövlət dəstəyi ilk növbədə lizinqin qeyri-neft sektorunda artımın sürətləndirilməsi, eləcə də ölkədə maliyyə xidmətləri supermarketinin formalaşdırılması baxımından zəruridir. Bu eyni zamanda qeyri-neft sektorunun strukturunu formalaşdıran sahələrin texnoloji inkişafını təmin etməklə yanaşı, innovativ texnologiyaya keçidə imkan verir. Bu proses həm də iqtisadiyyatın strukturundakı disproporsiyanın aradan qaldırılmasına imkan verir. Nəticədə multiplikativ təsir hesabına istehsal və infrastruktur sahələrdə məhsullara tələb yüksəlir;
13. Lizinq biznesinin inkişafı üçün infrastrukturun təkmilləşdirilməsi banklar tərəfindən adekvat lizinq siyasətinin həyata keçirilməsini şərtləndirir. Lizinq infrastrukturunun modernizasiyası lizinq

münasibətlərində iqtisadi sahələrin iştirakını, lizinq xidmətlərinin özünün dayanıqlılığını və effektivliyini dəstəkləyir, bu zaman lizinq sektorunun inkişafı və bankların bu sektorda aktiv iştirakı modeli strateji hədəflərə çevrilməli, perspektivdə bu modelin realizasiyası yalnız bank sektorunun sağlamlaşdırılması ilə deyil, həm də iqtisadiyyatın diversifikasiyası və qeyri-neft sektoru sahələrinin yenilənməsilə uyğunluq təşkil etməlidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, bankların lizinq xidmətləri bazarında iştirakının təhlilinə sistemli yanaşma təklif edilmişdir ki, bu da bankların lizinq xidmətlərinin mürəkkəb xüsusiyyətlərini və spesifik cəhətlərini öyrənməyə imkan verir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, əldə edilmiş nəticələr banklar və investisiya şirkətləri, eləcə də tənzimləyici orqanların lizinq, investisiya və maliyyə qərarlarının qəbul edilməsi baxımından çox faydalıdır. Bununla əlaqədar olaraq dissertasiya işində aşağıdakı elmi yeniliklər əldə edilmişdir:

- Lizinqin spesifik xüsusiyyətləri, üstünlükləri, eləcə də tətbiqindəki çətinliklər aşkar edilərək bu əsasda lizinq bazarında bankların iştirakının spesifik cəhətləri müəyyən edilmişdir;
- Azərbaycanda lizinq bazarının inkişafına təsir edən amillər müəyyən edilərək əsaslandırılmışdır;
- İlk dəfə olaraq Azərbaycanın bank xidmətləri bazarında lizinq münasibətlərinin inkişaf perspektivləri müəyyən edilmişdir;
- İlk dəfə olaraq lizinq fəaliyyətinin genişlənməsi və xarakteri, lizinqin investisiya prosesində və maliyyə vasitəçiliyində, yəni bank xidmətləri bazarında iştirakı kimi ikili xüsusiyyətə malik olması əsaslandırılmışdır;
- İntestisiya prosesində lizinq unikal alət kimi istehsal investisiyaları və onun maliyyələşmə mənbələrinin vahid çərçivədə inteqrasiyasına, sərbəst maliyyə vəsaitlərinin uzunmüddətli aktivlərə çevrilməsinə, bank xidmətləri bazarının inkişafına və ölkədə maliyyə dərinliyinin artmasına təsir imkanları aşkar edilmişdir;
- Maliyyə bazarlarının zəif inkişafı, kredit faizlərinin yüksək olması, iqtisadiyyatda xarici kapitallı bankların zəif təşkili, bank sisteminin rəqabət qabiliyyətinin və səmərəliliyinin aşağı olduğu müəyyən edilmişdir;

- Bütövlükdə bankların sağlamlaşdırılması üçün problemlı aktivlərin banklardan alınması, bankların kapitallaşdırılması və banklararası bazarın inkişafı istiqamətlərini əhatə edən üç blokdan ibarət xüsusi mexanizmlər müəyyən edilmişdir;
- Bank sistemində maliyyə vasitəçiliyinin, o cümlədən lizinq fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün sabitliyin qorunması və davamlılığının təmin edilməsi, resursların ucuzluğu və cəlb edilmiş mövcud resursların iqtisadiyyata ötürülməsi imkanları təhlil edilmiş və qiymətləndirilmişdir;
- Ekonometrik model əsasında lizinq xidmətləri bazarında bankların davranışları və onun lizinqin inkişafına təsirləri qiymətləndirilmişdir;
- Digər maliyyələşmə instrumentləri ilə müqayisədə lizinqdən istifadənin zəruriliyi və üstünlükləri müəyyən edilmişdir;
- Bank sektorunun maliyyə dayanıqlığının gücləndirilməsi istiqamətində baza prinsipləri işlənib hazırlanmış və konkret hədəflər müəyyən edilmişdir;
- İstehsal və istehlak bazarlarının xarici şoklardan asılılığı şəraitində lizinq alan və lizinq verən banklar məzənnə riskinə yüksək həssaslığı hər iki tərəf üçün xalis cari dəyərə də neqativ təsiri müəyyən edilmişdir;
- Ölkədə lizinqin inkişaf etdirilməsi və fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün qanunvericilik bazasının beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması və yeni normativ-hüquqi aktın qəbul olunması, lizinq subyektlərinin maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının stimullaşdırılması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlərin görülməsi zərurəti əsaslandırılmışdır;
- Azərbaycanın bank sektorunda lizinqin genişlənməsi və perimetrlərinin dərinləşməsi perspektivləri araşdırılmış, bu prosesdə tənzimləmə və dövlət qurumlarının birbaşa dəstəklənməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, lizinq xidmətləri bazarının inkişafı və bu bazarda bankların iştirak konsepsiyası təklif edilmiş, iqtisadiyyatın banklar tərəfindən lizinq xidmətləri ilə təmin edilməsi prosesinin tədqiqi

üzrə metodoloji yanaşmalar işlənib-hazırlanmışdır. Sahəvi bazarların inkişaf konsepsiyasından istifadə etməklə bankların lizinqdən istifadə forma və imkanlarının inkişaf istiqamətləri formalaşdırılmışdır.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, əldə edilmiş nəticələrdən bir sıra analitik və məsləhət xarakterli işlərin işlənilib-hazırlanmasında istifadə edilə bilər. Xüsusilə Azərbaycanda bankların lizinq xidmətləri bazarında aktiv iştirakı konsepsiyasının formalaşdırılması zamanı ölkədə lizinq şirkətlərinin və eləcə də iri kommersiya banklarının analitik materiallarının hazırlanmasına dəstək verilmiş, AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunda "Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə strateji yol xəritəsində" lizinqin inkişaf etdirilməsi üzrə strateji hədəfin formalaşdırılmasına aid təkliflər təqdim edilmişdir. Eyni zamanda dissertasiyada tədqiqatçının yanaşması ali məktəblərdə lizinq və bank xidmətlərinə dair mühazirələrdə istifadə edilmişdir. Eyni zamanda tədqiqat işinin ayrı-ayrı nəticələrindən "Bank işi" və "İnvestisiyanın idarə edilməsi" fənlərinin tədrisində istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın əsas müddəaları və nəticələri "Современные подходы к трактовке понятия и развития "лизинга" в Азербайджане", "Lizinq xidmətləri bazarının inkişafı innovativ texnologiyaların sürətləndirilməsi amili kimi" və "Innovation in leasing and leasing of innovation: a meta-analysis" məqalələrində, 2015-2023-cü illərdə Azərbaycanda keçirilmiş beynəlxalq konfranslarda, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin və Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının elmi-praktik konfranslarının materiallarında dərc olunmuşdur. Eyni zamanda müəllifin əsərləri Almaniya, Ukrayna və Rusiyada dərc edilmiş, həmçinin tədqiqat nəticələri respublika və beynəlxalq elmi-praktik konfrans materiallarında elmi məqalələr və tezislə şəklində çap olunmuşdur. Müəllifin "Azərbaycanın bank xidmətləri bazarında lizinqin inkişafı məsələləri" (Bakı "Çaşıoğlu" 2018-ci il səh. 297) mövzusunda elmi monoqrafiyası nəfis şəkildə dərc olunmuşdur.

Dissertasiya çərçivəsində aparılmış tədqiqat, Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunun illik tədqiqat planlarının yerinə yetirilməsində, konseptual sənədlərin və təhlili arayışların hazırlanmasında, həmçinin müxtəlif şirkət və bankların lizinqdən istifadə etməsinə dair Strategiyalarının formalaşmasında istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Azərbaycan

Dövlət İqtisad Universiteti.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş (22065 işarə), beş fəsil (I fəsil (89403 işarə), II fəsil (83579 işarə), III fəsil (69066 işarə), IV fəsil (79978 işarə), V fəsil (68938 işarə), nəticə (3225 işarə) və 372 istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısını əhatə edir.

Şəkillər, cədvəllər, sxemlər, qrafiklər və ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 416225 işarədən ibarətdir.

DİSERTASIYA İŞİNİN MÜNDƏRİCATI

Giriş

I Fəsil. Lizinqin formalaşmasının nəzəri-metodoloji və iqtisadi əsasları

- 1.1. Bank xidmətlərinin inkişafında lizinq xidmətlərinin yeri və rolu
- 1.2. Lizinqin iqtisadi kateqoriya kimi nəzəri aspektləri və təşkilati-iqtisadi xarakteristikası
- 1.3. Lizinq xidmətlərinin təsnifləşdirilməsi və resurs potensialının formalaşdırılması mexanizmləri
- 1.4. Bank bazarının dərinləşməsində lizinq xidmətlərinin spesifik maliyyələşmə forması kimi rolu

II Fəsil. Azərbaycanda lizinqin müasir vəziyyəti, xüsusiyyətləri, təşkilinin əsas istiqamətləri və metodları

- 2.1. Lizinqin maliyyə xidmətlərinin xüsusi forması kimi genezisi və inkişafı – retrospektiv baxış
- 2.2. Azərbaycanda lizinq xidmətlərinin yaranmasının iqtisadi əsasları, inkişaf mərhələləri və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində təzahür formaları
- 2.3. Lizinqin inkişafının iqtisadi-institusional və hüquqi aspektləri
- 2.4. Kommersiya banklarının iştirakı ilə lizinq münasibətlərinin inkişafı

III Fəsil. Azərbaycanda lizinq xidmətləri bazarının inkişaf problemləri və meyillərinin təhlili

- 3.1. Azərbaycanda lizinq xidmətləri bazarının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi
- 3.2. Azərbaycan iqtisadiyyatında müasir bank xidmətlərinin təhlili

3.3. Lizing xidmətlər bazarında bankların fəaliyyətinə təsir edən faktorlar

IV Fəsil. Bank sferasında lizing əməliyyatlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və lizingdə innovasiyaların tədqiqi məsələləri

- 4.1. Bankların lizing fəaliyyətinin iqtisadi effektivliyinin qiymətləndirilməsi
- 4.2. Banklarda lizing fəaliyyətinin effektivliyi və risklərin qiymətləndirilməsi
- 4.3. Lizingin bankların fəaliyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi
- 4.4. İnnovasiyaların lizingi və lizingdə innovasiyalar məsələlərinin tədqiqi

V Fəsil. Azərbaycanın bank sektorunda lizing münasibətlərinin inkişaf perspektivləri – tədqiqatın tətbiqi aspektləri

- 5.1. Bankların maliyyə vasitəçiliyi funksiyasının inkişaf şərtləri və istiqamətləri
- 5.2. Lizing xidmətləri bazarının aktivləşdirilməsinə dövlət dəstəyinin artırılması
- 5.3. Bankların lizing infrastrukturunun modernizasiyası və inkişaf ideologiyası

Nəticə

Ədəbiyyat siyahısı

Əlavələr

İxtisarlər

MÜDAFİƏYƏ ÇIXARILAN ƏSAS MÜDDƏALAR:

1. Lizinqin bank məhsulu və maliyyə aləti kimi iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin stimullaşdırılmasında zəif iştirakı maliyyə vasitəçiliyyənin inkişafına və maliyyə dərinliyinin artımına məhdudiyət yaratdığı müəyyən edilmişdir. Bu bütövlükdə iqtisadi artımın perspektivi və bərpası üçün ciddi çağırışdır.

Müasir dövrdə qabaqcıl ölkələrdə investisiyaların maliyyələşmə mənbəyi kimi lizinq də mühüm rola malikdir, bu səbəbdən lizinq investisiya fəaliyyətinin vacib elementi kimi iqtisadiyyatın bütün sahələrində texniki yenidən silahlanmanın ən effektiv və tanınmış alətidir.

Eyni zamanda qabaqcıl ölkələrin təcrübəsində lizinq həm maliyyə resurslarının cəlbə, həm də real və maliyyə sektorlarının qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Lizinq unikal instrument kimi istehsal investisiyaları və onun maliyyələşmə mənbələrinin vahid çərçivədə inteqrasiyasını təmin edir, aparıcı rola malik banklar lizinq mexanizmindən istifadə etməklə, yeni bank məhsulları yaratmaqla kredit və investisiya fəaliyyətini genişləndirə bilirlər, maliyyələşmə mənbələri isə əlçatan olur.

Beləliklə, lizinq fəaliyyətinin genişlənməsi və xarakteri maliyyə vasitəçiliyinin və eləcə də ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin əsas indikatorlarından biri hesab olunur. Buradan lizinqin investisiya prosesində və maliyyə vasitəçiliyində, yəni bank xidmətləri bazarında iştirakı kimi iki xüsusiyyətə malik olmasını qeyd etmək olar.

Məlum olduğu kimi, investisiya prosesinə investisiya qoyuluşu üzrə məqsədin müəyyən edilməsi, investisiya qoyulacaq aktivlərin seçilməsi, investisiya üzrə qərar qəbulu və onun idarə edilməsi, maliyyə imkanlarının qiymətləndirilməsi aiddir². *İnvestisiya prosesində* lizinqin rolu ondan ibarətdir ki, bu zaman sərbəst maliyyə vasitələrinin və ya cəlb edilmiş maliyyə resurslarının uzunmüddətli aktivlərə çevrilməsi baş verir. Bu aktivlər qısamüddətli deyil, uzunmüddətli dövr üçün istifadəyə verilir və bu zaman mülkiyyət hüququ sonda dəyişir. Nəticədə lizinq investisiyaların maliyyələşmə mənbəyinin bir elementi kimi çıxış edir. Eyni zamanda lizinq müvəqqəti sərbəst və ya cəlb edilmiş vəsaitlərin

² Фабочки Ф.Дж. Управление инвестициями. - М: Инфра - М,2000, 932 с. стр 83

investisiya məqsədləri üçün yönəldilməsini təmin edir.

İqtisadiyyatda, o cümlədən maliyyə xidmətləri bazarında lizinqin yeri və rolunu müəyyən etmək üçün ilk növbədə bankların fəaliyyətinə və onların əməliyyatlarının formalarına baxılmalıdır. Bu prosesdə investisiya qoyuluşları xüsusilə diqqət cəlb edir. Çünki, bu zaman iqtisadi fəaliyyət əsasən investisiya qoyuluşu ilə xarakterizə olunur. Qeyd edək ki, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində, eləcə də müxtəlif mənbələr hesabına maliyyələşdiyi üçün investisiyaların təsnifatı da fərqləndirilir. Müxtəlif iqtisadi ədəbiyyatlarda investisiyaların dəqiq kriteriyalar əsasında təsnifatı verilmişdir³.

Qeyd edək ki, lizinq xidməti investisiya əsaslı bank xidmətlərinə aid edilir⁴. Belə ki, sərbəst və ya cəlb edilmiş maliyyə vəsaitlərinin müvəqqəti istifadəyə verilmiş uzunmüddətli aktivlərə yerləşdirilməsi lizinqin əsas məzmunu kimi çıxış edir. Lizinq biznesinə maliyyə xidmətinin xüsusi forması kimi müəyyən olunması cari tədqiqat işinin növbəti paragrafında müzakirə edillir. Qeyd edildiyi kimi, lizinqə bank xidmətləri forması ilə yanaşı investisiyaların maliyyələşmə mənbəyi kimi də baxılmalıdır. Belə ki, əsas kapitala investisiya qoyuluşu təsərrüfat subyektlərinin öz vəsaitləri (mənfəət və amortizasiya ayırmaları), büdcə və büdcədən kənar fondların vəsaitləri, bank kreditləri, qiymətli kağız və həmçinin xarici kapital cəlbi hesabına maliyyələşə bilər.

Lizinq iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafının stimullaşdırılmasına yönələn *bank xidmətidir*. Bu stimül sərbəst maliyyə resurslarının iqtisadiyyatın konkret sahələrinə yönəldilməsi hesabına birbaşa həyata keçirilir.

Buradan lizinqin investisiyaların maliyyələşməsi ilə yanaşı, bank xidmətləri bazarının mühüm elementi olduğu aydın görünür. Bu iki aspektləri nəzərə alaraq tədqiqat işinin aktuallığı kimi lizinqin bank məhsulu və maliyyə instrumenti kimi bir sıra xüsusiyyətlərini müəyyən edək.

Maliyyə sistemi bütövlükdə, o cümlədən də bank sisteminin rəqabət-qabiliyyətliyi və səmərəliliyi aşağıdır. Kapital və pul bazarları zəif

³ Агафонов А.А. Особенности привлечения внешних источников финансирования предприятиями малого и среднего бизнеса // Экономика и управление в XXI веке: тенденции развития. – №26 – 2016.

⁴ Берггатнова Е.В. “Рынок лизинга РФ: состояние, перспективы” 2016. Национальный исследовательский университет Высшая школа экономики.

inkişaf edir. Böyük həcmli investisiyaları həyata keçirə bilən kollektiv institusional investorların olmaması bankların fəaliyyətinə öz təsirini göstərir. Bank-maliyyə fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi və nəzarət sisteminin qabaqcıl beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşmaması qarşıda duran vəzifələrdəndir. Bank-maliyyə sektorunun şəffaflığı aşağıdır. Bank aktivlərinin həcmi ilə sistemin institusional və keyfiyyət inkişafı arasındakı fərq yüksək olaraq qalır.

Maliyyə vasitəçiliyi

“İnkışaf maliyyəsi” üzrə son qlobal araşdırmalar göstərir ki, inkışaf edən ölkələrdə maliyyə vasitəçiliyinin dərinləşdirilməsi ilə iqtisadi artım arasında birbaşa və güclü əlaqə vardır. Belə ki, araşdırmalar göstərir ki, özəl sektora kreditlərin ÜDM-ə nisbətinin 10 f.b. artması iqtisadi artımın 0.2 f.b. artmasına səbəb olur. Kreditlərin qeyri-neft ÜDM-ə nisbətində maliyyə dərinliyi məqbul səviyyədə deyildir.

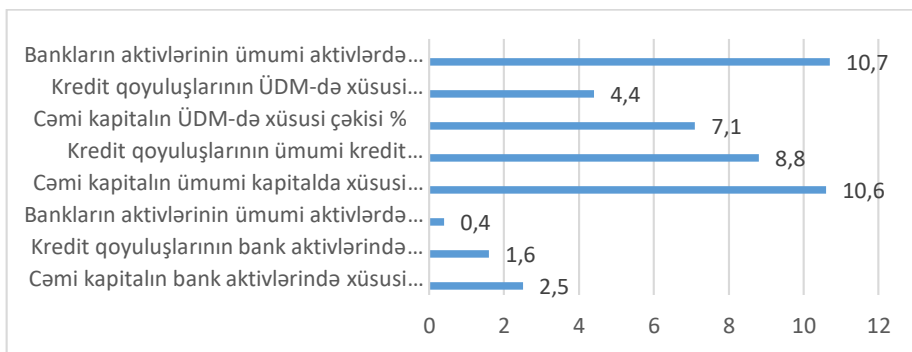
Cədvəl 1. Maliyyə dərinliyi kreditlərin qeyri-neft ÜDM-ə nisbəti, %-lə

İl	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Kredit qoyuluşları mln. manatla	21730,4	15938,3	11337,6	12628,3	14900,9	14157,0	16659,1	19594,4
Qeyri-neft ÜDM mln. manatla	34500,9	35951,2	40012,3	41588,6	44471,8	44862,1	51122,2	61619,5
Kreditlərin qeyri-neft ÜDM nisbəti (%-lə)	63,0	44,3	28,3	30,4	33,5	31,6	32,6	31,8

Mənbə: MB-ın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2020-ci ildə banklarda maliyyə dərinliyini ifadə edən kreditlərin qeyri-neft ÜDM-ə nisbəti Yol Xəritəsində proqnozlaşdırılan 60%-ə qarşı cəmi 31,6% təşkil etmişdir. Kreditlərin dinamikasının və portfelinin keyfiyyətinin pisləşməsi, sektorda kapital mövqeyində dəyişkənlik, kredit risklərinin və problemlə kreditlərin yüksək olması, təkmil girov mexanizmlərinin olmaması, maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının zəif olması maliyyə dərinliyini məhdudlaşdıran amillərdir.

Maliyyə vasitəçiliyinin səmərəliliyi. Azərbaycan bank sektorunun xarici investorlar üçün cəlbediciliyi yüksək deyildir.

Qrafik 1. 100%-li xarici kapitallı bankların əsas göstəriciləri

Mənbə: MB-in statistik hesabatları əsasında müəllif tərəfindən hesablama

100% xarici kapitallı bankların aktivlərinin cəmi Azərbaycanın bank aktivlərindəki 10,7%-ni təşkil etdiyi halda, bank kapitalın həcmi 2,5% təşkil etmişdir. Cəmi kapitalın ümumi kapitalda xüsusi çəkisi 10,6% təşkil edir. Bank sektorunun xarici investorlar üçün cəlbediciliyini təmin etmək üçün requlyativ təzyiqlərin azaldılması bu prosesin sürətlənməsinə, bankların dayanıqlığına və ucuz kredit resurslarına çıxış imkanlarını stimullaşdırır. Sektorda qeyri-işlək kreditlərin xüsusi çəkisinin artımı, borc alanların ödəmə qabiliyyətinin zəifləməsi hesabına kredit risklərinin artımı, kapital bazarlarının zəif inkişafı investorların cəlb ediciliyini məhdudlaşdıran amillərdir.

Bu, iqtisadi artımın bərpası üçün ciddi çağırışdı. Bütün bunlar sənayedə əsas fondların sürətlə sıradan çıxmasını və məhdud yenilənməsini şərtləndirmişdir. Belə ki, DSK-nın məlumatlarına görə, sənayedə əsas istehsal fondlarının hər il 13-14%-i yenilənir, bəzi illərdə isə bu yenilənmə daha aşağıdır. Emal sənayesində isə bu rəqəm ən yaxşı halda 6-7% təşkil edir.

Cədvəl 2. Əsas sənaye-istehsal fondlarının yenilənmə səviyyəsi ümumi dəyərə nisbətən, %-lə

Göstəricilər		2005	2010	2015	2020	2021	2022
Sənaye - cəmi	yenilənmə	15.5	7.9	13.0	1,2	5,6	2,7
	aşınma	39.7	34.0	31.3	13,0	14,4	15,8
Emal sənayesi	yenilənmə	3.4	5.5	6.1	1,1	8	4,6
	aşınma	55.7	56.9	57.1	39,7	38,9	39,9

Mənbə: DSK-nın statistik məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Sənayedə hər il əsas istehsal fondlarının 1/3-i, o cümlədən emal sənayesində yarıdan çoxu aşınır. Bütün bunlar iqtisadiyyatda istehsal vasitələrinin geniş yenilənməsini, investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsini, eləcə də müəssisələr tərəfindən əsas fondların yenilənməsində məhdudyyətlərin mövcudluğunu təsdiq edir.

Lizinqin tanınması və onun həm istehsalçılar, həm də banklar tərəfindən praktiki olaraq tətbiqi sayəsində əhəmiyyətli boşluqlar mövcuddur. Bütün bu qeyd edilənlər lizinq xidmətləri bazarının, onun həm iqtisadi-hüquqi məzmunununun araşdırılmasının aktual problem olduğunu təsdiq edir.

2. Lizinq iqtisadi münasibətlərin kompleks tədqiqi, əlverişli investisiya və sahibkarlıq mühitinin yaradılmasını zəruri edir, lizinq bazarının imkanlarından rəşional və aktiv istifadə edilməsi, bank xidmətləri bazarının genişləndirilməsi baxımından stimullaşdırılması əsas fondların yenilənməsinə və qeyri-neft sahələrinin sürətli modernizasiyasına, son nəticədə isə iqtisadi inkişafın dayanıqlığına zəmin yaradacaqdır.

Bazar münasibətlərinin formalaşması, respublikamızın iqtisadiyyatında bu mövzuda baş verən dəyişikliklər, əsas vəsaitlərin dəyişdirilməsində, əsas fondların əvəz edilməsində elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiqi, eləcə də maliyyə resurslarının daha da rəşional istifadəsi əhəmiyyətinin artması istehsalın texniki bazasının yeni metodlarla yenilənməsini, əlverişli investisiya və sahibkarlıq mühitinin yaradılmasını zəruri edir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, belə qeyri-ənənəvi və ən səmərəli üsullardan biri də lizinqdır. Beynəlxalq səviyyədə tanınmış bu investisiya aləti maliyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı fonunda iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi və sahibkarlığın dəstəklənməsi üçün böyük həcmdə xüsusi resursları əlavə olaraq cəlb etməyə imkan verir. Məhz lizinq istehsalın, investisiyaların və texniki cəhətdən yenidən silahlanmanın stimullaşdırılması üçün güclü impulsdur və müəssisəyə kəskin maliyyə gərginliyi olmadan əsas fondlarını sürətlə modernləşdirməyə və yüksək keyfiyyətli, müasir məhsul buraxmağa imkan verir.

Bu fəaliyyət növünün respublikada formalaşmış normativ-hüquqi və metodiki bazası qeyri-təkmildir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda

lizinq dair məsələlər üzərində son dərəcə az işlənilib və iqtisad elmində az öyrənilib, ona həsr olunmuş ayrı-ayrı nəşrlər konstruktivliyi ilə seçilmir. Ümumiyyətlə, bank xidmətlər bazarı üzrə demək olar ki, nə nəzəri, nə də praktiki aspektdə tədqiqat aparılmamışdır, bu da onun potensialının tam istifadə olunması üçün əhəmiyyətli maneədir.

Lizinq iqtisadi termin kimi ingilis dilindəki “to lease” sözündən götürülmüşdür ki, bu da hərfi mənada “əmlakın icarəyə verilməsi və götürülməsi” kimi tərcümə edilir. Lakin ingilis dilində “leasing” sözü icarə münasibətlərini ifadə etsə də, mahiyyətcə “icarə” anlayışını əks etdirmir. Belə ki, identik və ya uyğun sinonimin olmaması səbəbindən, “leasing” sözü Azərbaycan dilinə lizinq kimi tərcümə olunur.

Lizinq - subyektlər arasında uzunmüddətli maliyyə sövdələşməsidir. Bu sövdələşmə şərtlərinə əsasən lizinq verən lizinq obyektini satıcıdan alaraq lizinq alıcısının müvəqqəti istifadəsinə təqdim edir.

Lizinq sövdələşmələrinin effektivliyi investisiya prosesinin aktivləşdirilməsində, lizinq alan müəssisənin maliyyə vəziyyətinin və biznes mühitinin yaxşılaşmasında özünü göstərir. Lizinq dedikdə investisiya qoymanın xüsusi forması başa düşülür, bu mənada o, “lizinq investisiyası” termini ilə əhatə edilir. Sənaye firmalarının xahişi əsasında maliyyə təşkilatları XX əsrin ortalarında Qərb ölkələrində maşın və avadanlıqları satın alıb, onları həmin firmaların müvəqqəti istifadəsinə (icarəsinə) verməyə başladılar. Bu işə istehsala investisiya qoyma formasıdır.

Lizinq əməliyyatlarını həyata keçirən zaman iqtisadi münasibətlər əmlakın iştirakçıların istifadəsinə verilməsi zamanı yaranır. Lizinqin iqtisadi mahiyyəti onun kompleks xarakterli əmlak münasibəti olmasındadır⁵.

Təhlillərin nəticəsi göstərir ki, “lizinq” anlayışının mahiyyəti özünü lizinq sövdələşməsi prosesində tərəflər arasında yaranan iqtisadi münasibətlərdə göstərir.

Geniş mənada, “lizinq” anlayışı altında əmlakın mülkiyyətə alınması və sonradan onun uzunmüddətli icarəyə verilməsi ilə bağlı kompleks əmlak və maliyyə münasibətləri başa düşülür.

İqtisadi kateqoriya kimi lizinqin xüsusiyyətləri özünü, ilkin olaraq əmlak münasibətlərində göstərir. O, əmlakdan istifadə hüququnun onlara

⁵ Лапыгин Ю.Н., Сокольских Е.В. Лизинг. М., 2005, с. 134

olan mülkiyyət hüququndan ayrılmasından ibarətdir: əgər ikincisi lizinq verəndə saxlanırsa, birincisi lizinq alana keçir ki, buna görə də o, müəyyənləşdirilmiş muzd (lizinq ödəmələri) ödəyir. Başqa sözlə, mülkiyyət hüququnun parçalanması baş verir.

Lizinq iqtisadi münasibətlərin bütün həlqələrində iştirak edir və mahiyyətcə kredit və icarə münasibətlərindən fərqlənir. Bu, lizinqin spesifik xüsusiyyətə malik olması ilə əlaqədardır. Mövcud fərq həm də qeyd edilən kateqoriyalarla müqayisədə lizinqin bir sıra üstünlüklərini müəyyən etməyə imkan verir. Burada əsas məqam istehsalın davamlılığının təmin olunması ilə yanaşı, digər maliyyə alətlərindən istifadə imkanlarının qalması və lizinqin "*özünü maliyyələşdirmə*" kimi spesifik əlamət kəsb etməsidir.

Lakin lizinqin inkişafı və effektivliyi ölkədə maliyyə bazarlarının strukturundan və inkişaf səviyyəsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bu ilk növbədə maliyyə resurslarının lizinq bazarına təsiri ilə əlaqədardır. Bu səbəbdən kapital bazarının inkişafı lizinq üçün uzunmüddətli maliyyə mənbəyi deməkdir.

3. Lizinqin maliyyə və operativ növləri fərqləndirilir ki, bunlar arasında kritik fərq aktiv üzərində mülkiyyət hüququnun təsbit olunmasındadır. Lizinq bazarı yeni inkişaf mərhələsində xüsusi resurs potensialının formalaşmasına yeni yanaşmanı zəruri edir, yeni biznes forması kimi lizinq resurs potensialının formalaşması, bu xidmət seqmentinin inkişafına təsir edir, bununla da banklar yeni məhsullar yaratmaqla kredit və investisiya fəaliyyətini genişləndirə bilər, maliyyələşmə mənbələri isə əlçatan olar. Lizinq maliyyələşməsi ölkədəki maliyyə bazarlarının inkişaf səviyyəsindən, maliyyə vasitəçiliyinin dərinliyindən, effektivliyindən və resursun dəyərindən asılılığı şəraitində kompleks yanaşma əsasında ciddi koordinasiya olunmalıdır.

Bütövlükdə iqtisadi ədəbiyyatların tədqiqinə görə lizinq fərqli mənbələrdə müxtəlif cür təsnifləşdirilsə də, ümumilikdə operativ və maliyyə lizinqi üzrə təsnifat daha geniş yayılmışdır. Belə bölgü lizinqə əldə edilmiş əmlakın özünü ödəmə qabiliyyətinə malik olması, amortizasiya şərtləri, lizinqə veriləcək avadanlığın tipi, öhdəliklər kimi kriteriyalar əsasında təsnifləşdirilir.

Maliyyə lizinqi ölkələr üzrə fərqli mahiyyətə malikdir. Fikrimizcə

ümumi ortaq təsnifat kriteriyası lizinq öhdəliklərinin icrası zamanı meydana çıxan mülkiyyət hüququnun ötürülməsi ola bilər.

İqtisadi ədəbiyyatlarda lizinq müxtəlif kriteriyalar üzrə təsnifləşdirilir, forma və növləri müəyyən olunur. Lakin həmin təsnifat əlamətləri lizinqin forma və növləri arasında dərin sərhədi müəyyən etməyə imkan vermir. Bu səbəbdən qeyd edilən kriteriyalar nəzərə alınmaqla lizinqin maliyyə və operativ növləri fərqləndirilir. Maliyyə lizinqi – lizinq müqaviləsinin fəaliyyəti dövründə lizinq alan (icarəyə götürən) tərəfindən lizinq verənə (icarəyə verənə) əmlakın tam dəyərini ödənilməsi həyata keçirilir.

Maliyyə lizinqi bir sıra əlamətlərinə görə fərqlənir: maliyyə lizinqində üç subyekt iştirak edir: lizinq əmlakını hazırlayan (satıcı), lizinq verən, lizinq alan. Maliyyə lizinqi uzun müddətli dir.

Operativ lizinqdə – icarə münasibəti olaraq lizinq verənin icarəyə verilən əmlaka çəkdiyi xərclər bir lizinq müqaviləsi müddəti ərzində icarə ödənişləri ilə örtülmür.

Beləliklə, lizinqin maliyyə və ya operativ lizinqinə aid edilməsi məqsədilə mövcud təsnifatları təhlil etməklə belə nəticəyə gəlmək olar ki, təsnifatın əsasında bir və ya iki deyil, həmin göstəricilərin məcmusu əks olunur. Çünki belə göstəricilər sistemi lizinq əməliyyatlarının məzmununu daha dəqiq və tam formada əks etdirir. Buna görə də bütövlükdə lizinq əməliyyatlarının iqtisadi məzmun üzrə maliyyə və operativ lizinqə bölünməsi daha dəqiq olardı. Keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə lizinq bazarı yeni inkişaf mərhələsində olduğu üçün resurs potensialının formalaşması mühüm rola malikdir. Lizinqin maliyyələşməsi üçün həm daxili, həm də xarici mənbələrdən vəsait cəlbə mümkündür. Lakin hansı mənbənin üstün rola malik olması ölkədə maliyyə bazarlarının inkişaf səviyyəsindən, maliyyə vasitəçiliyinin dərinliyindən və effektivliyindən asılıdır.

Resurs potensialının formalaşdırılmasında şəxsi vəsaitlər üstünlük təşkil etməlidir. Təcrübədə bank kreditlərinə az rast gəlinir ki, bu da resursun dəyərini baha olması ilə əlaqədardır.

İqtisadiyyatda baş verən struktur dəyişiklikləri və buna uyğun olaraq istehsalın təşkilinin forma və metodlarının dəyişməsi lizinq üçün adekvat resurs potensialının formalaşması mexanizminin yaradılmasını təmin edir. Yeni biznes forması kimi lizinqin də resurs potensialının formalaşması bu xidmət segmentinin inkişafına təsir edir. Xüsusilə

iqтisadi transformasiya şəraitində banklar tərəfindən uzunmüddətli kredit qoyuluşlarının azalması və bu kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin rentabellik səviyyəsini üstələməsi yüksək inflyasiya şəraitində lizinq xidmətlərinin maliyyələşmə mənbələrinin effektivliyini azaldır.

İqtisadiyyatda risk səviyyəsinin yüksək olması şəraitində qısamüddətli bank kreditləri üstünlük təşkil edir⁶. Eyni zamanda bu resurslar üzrə faiz dərəcələri risk premiumdan asılı olaraq əhəmiyyətli yüksək olur. Bundan fərqli olaraq iqtisadiyyatın əksər sahələrində müəssisə və istehlakçıların uzunmüddətli kreditlərə tələbi daha böyük olur. Çünki, uzunmüddətli vəsait olmadan müəssisələr istehsalın texnoloji səviyyəsi və strukturunda yenilənmə apara bilmir və nəticədə, təkrar istehsalın genişlənməsini təmin etmək mümkün olmur.

Məlum olduğu kimi, iqtisadiyyatda investisiyanın əsas mənbəyi kimi mənfəət və amortizasiya ayrımaları, xarici mənbə kimi isə kommersiya banklarının və digər bazar strukturlarından cəlb edilmiş vəsaitlər çıxış edir. Təsərrüfat subyektləri qeyd edilən mənbələrdən investisiyaların mobilizasiyasına üstünlük verirlər.

4. Bankların lizinq xidmətləri bazarında aparıcı mövqeyə malik olma potensialının tədqiqi göstərir ki, bank bazarının dərinləşməsində lizinq maliyyələşmənin spesifik forması kimi çıxış edir. Lizinq prosesində mülkiyyət hüququ lizinq müddəti başa çatana qədər bankda qalır, bank kredit faizi deyil, lizinqə görə ödəniş formasında gəlir əldə edir. Nəticədə bank lizinqi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üçün texnoloji avadanlıqların spesifik maliyyələşmə üsulu, lizinq alan üçün isə kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinin spesifik forması kimi çıxış edir.

Bank xidmətləri bazarı sahəvi bazar aspektindən araşdırılmış, inkişaf problemləri və meyilləri təhlil edilmişdir. Bankların lizinq xidmətləri bazarında aparıcı mövqeyə malik olma potensialını qiymətləndirmək üçün müxtəlif kriteriya və göstəricilərdən istifadə edilmişdir.

Klassik bankçılıq təcrübəsində bank fəaliyyəti resurs cəlbi və onun yerləşdirilməsinə əsaslanır. Bu səbəbdən banklar iqtisadi “bazarların”

⁶ Белякова Л.Г. Применение корреляционно-регрессионного анализа для исследования показателей инновационно-инвестиционного развития муниципальных образований / Л.Г. Белякова, О.В. Антипина // Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2011. – №12 (59). – С. 252–256.

həm resurs, həm də satış seqmentlərində mövcud olurlar. Məhz bunun nəticəsidir ki, bank bazarı geniş bir iqtisadi mahiyyətə malik olur, iqtisadi kateqoriya kimi isə onun sərhədləri dəqiq bölünmür. Belə ki, müasir dövrdə banklar bazarda həm satıcı, həm də alıcı kimi çıxış edirlər.

Banklar iqtisadiyyatda maliyyə fəaliyyəti ilə yanaşı istehsal zəncirində də çıxış edir və bu fəaliyyət təkrar istehsal prosesinin fasiləsizliyinə xidmət edir. Bütövlükdə iqtisadiyyatda bank xidmətləri bazarının iqtisadi mexnizminin aydınlaşdırılması üçün bazar sisteminin özü və burada bankların yeri nəzərdən keçirilməlidir⁷.

Aparılan tədqiqat göstərir ki, bank bazarı dedikdə bu sfera üzrə xidmətlərin satışı ilə məşğul olan bazarlar başa düşülməlidir. Belə yanaşma bank bazarının sərhəddinin hüdudsuz və çoxsaylı elementlərə malik olmasını görürük. Bu səbəbdən bazar sisteminin struktur elementləri arasında sərhədin dəqiq müəyyən edilməsinin müxtəlif meyarları ola bilər. Tədqiqat göstərir ki, bank bazarının strukturlaşması sahəvi, müştəri və məkan əlamətləri kimi kriteriya əsasında aparılmalıdır.

Bank xidmətlərinin coğrafi və bazar üzrə dərinləşməsinə paralel olaraq lizinq xidmətləri də genişlənmişdir. Lizinq dolayı yolla kredit verilməsinin bir növü olduğu üçün o, bank-maliyyə institutları üçün cəlbedici olmuşdur. Hazırda banklar maşın və avadanlıq, nəqliyyat vasitələri və istehsal təyinatlı alətlərin uzunmüddətli istifadəsini maliyyələşdirir. Lizinq prosesində banklar avadanlıq əldə etmək üçün müəssisəyə birbaşa kredit vermir və özü istehsalçıdan həmin avadanlığı əldə etməklə onu lizinq alana lizinqə verir. Bu prosesdə mülkiyyət hüququ lizinq müddəti başa çatana qədər bankda qalır. Eyni zamanda bank kredit faizi deyil, lizinqə görə ödəniş formasında gəlir əldə edir. Lizinq alan üçün isə lizinq kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinin spesifik forması kimi çıxış edir.

Bank lizinqi zamanı əmlak sahibinin ondan istifadə hüququ istifadəçiyə (lizinq alana) keçir və spesifik maliyyələşmə sistemi vasitəsilə maliyyələşir. Nəticədə bank lizinqi standart və ya unikal avadanlığın, həmçinin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üçün texnoloji avadanlıqların əldə edilməsi zamanı spesifik maliyyələşmə üsulu kimi çıxış edir. Lizinq

⁷ Пенчукова, Т.А. Развитие лизинговых услуг как фактор модернизации экономики / Пенчукова Т.А. Автореф. дисс. канд. экон. наук: 08.00.05. – М., 2013. – 20 с.

verən üçün lizinqə görə alınan ödəniş kapital qoyuluşunun orta norma-sından aşağı olmamalıdır, çünki əks halda lizinq verən gəlir əldə edə bilməz. Həmçinin avadanlığın dəyəri lizinq ödənişi formasında ödənilir.

5. Lizinqin maliyyələşmə mənbəyi kimi yaranması ilə lizinq xidmətləri bazarının formalaşması böyük bir tarixi inkişaf yolu keçmişdir. İlk mərhələdə lizinq qısamüddətli icarə xüsusiyyəti daşımış, sonradan lizinqin cəmiyyət tərəfindən dərk edilməsi ona olan tələbi artırmışdır. Bu, mahiyyətə lizinqin inkişafının əsas faktoru olmuşdur. Lizinq müstəqil sferaya çevrildikdən sonra isə lizinq verənlərin təşəbbüsünün genişlənməsi müstəqil lizinq xidmətləri bazarının formalaşmasını şərtləndirir.

Lizinq xidmətləri bazarının genezisinin konsepsiyası araşdırılmış, Azərbaycanda bu bazarın müasir strukturu öyrənilmiş, bazar iştirakçıları, o cümlədən subyektlər arasında rəqabət dərəcəsi tədqiq edilmişdir. Lizinq bazarı ilə müqayisədə bankların lider mövqeyə malik olması müəyyən edilmişdir.

Xarici təcrübə bütövlükdə lizinqin təşəkkülü mərhələlərini görməyə imkan verir. Lizinq geniş inkişaf tarixinə malikdir, lakin maliyyə aləti kimi lizinq XX əsrdə ABŞ-da meydana gəlmiş, 60-cı illərdə isə inkişaf edərək Qərbi Avropa bazarına sirayət etmişdir. Beləliklə, qeyd edilən coğrafi genişlənmə lizinqin inkişaf modeli kimi çıxış edir və bu, Azərbaycanda gələcək lizinq bazarının inkişafı üçün də maraqlı ola bilər.

Lizinq bir kateqoriya kimi yaranana qədər mühim inkişaf mərhələsi keçmişdir (Şəkil 1).

Xronoloji dövr	Lizinqin təşəkkülü	Mərhələnin xüsusiyyəti
Bizim eraya qədər - orta əsrlərə qədər olan dövr	Lizinq ideyasının meydana gəlməsi	Lizinqin üstünlüklərinin dərk edilməsi, qısamüddətli icarədən istifadə, maliyyələşmə prosesindən ayrılma
Orta əsrlər - XX əsrin ortaları	Lizinqin təbiətinin dərk olunması, forma və metodlarının formalaşması	ETT ilə əlaqə, texnoloji təkmilləşmə, istifadəçilər tərəfindən qəbul edilməsi - (inkişafın əsas faktoru)
XX əsrin ortaları	Lizinqin müstəqil sferaya çevrilməsi, müasir lizinq formasının yaranması, lizinq xidmətləri bazarının formalaşması	Lizinqin sürətli artımı və məstəbının genişlənməsi, investisiya prosesinə daxil olması, lizinq verənlərin təşəbbüsü (əsas inkişaf faktoru)

Şəkil 1. Lizinqin təşəkkülü

Mənbə: Nəzəri ümumiləşdirmələrə əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Beləliklə, müxtəlif ölkələrdə lizinq münasibətlərinin inkişaf təcrübəsini təhlili onlar üçün xarakterik olan vahid xüsusiyyəti aşkar etməyə imkan verir. Bu xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, hər bir konkret bazarda lizinq biznesi mühüm inkişaf mərhələsi keçmiş və müxtəlif lizinq formaları yaranmışdır.

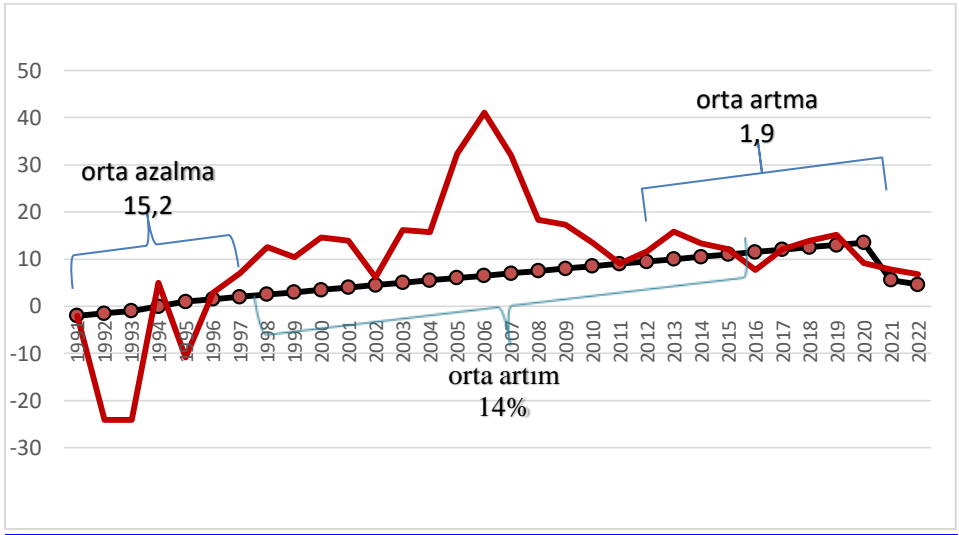
Təcrübə göstərir ki, lizinqin maliyyələşmə mənbəyi kimi yaranması ilə lizinq xidmətləri bazarının formalaşması böyük bir tarixi inkişafı yolu keçmişdir. İlk mərhələdə lizinq qısamüddətli icarə xüsusiyyəti daşımış, sonradan lizinqin cəmiyyət tərəfindən dərk edilməsi ona istifadəçilər tərəfindən tələbi artırmışdır. Lizinqin inkişafına investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması da müsbət təsir göstərmişdir. Bu istiqamətdə Qərbi Avropa ölkələrində istifadə olunan əsas rıçaq amortizasiya qanunvericiliyi və mənfəət vergisi olmuşdur.

Avropa ölkələrində lizinqin meydana gəlməsi və inkişaf xüsusiyyəti göstərir ki, bəzi lizinq firmaları bank-maliyyə sektoruna istiqamətlənmişdir. Eyni zamanda lizinq predmeti istehsalçıların özü də lizinq verən qismində çıxış edir.

6. Maliyyə instrumenti olan lizinqin maliyyələşməsinin tənzimlənməsi üçün hüquqi, iqtisadi, siyasi, texnoloji və sosial komponentlər mövcuddur, lakin sərbəst maliyyə resurslarının iqtisadiyyatın konkret sahələrinə yönəldilməsi hesabına banklar lizinq maliyyələşməsində bazara yeni bank məhsulları təqdim edərək aktivlərin bölüşdürülməsinə yenidən baxılmalı, çünki lizinqin aktivləşdirilməsi bank xidmətləri bazarında maliyyə vasitəçiliyinin və kredit əlçatanlığının genişlənməsini təmin edər.

Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf onu təmin edən mühit və vasitələrin mövcudluğu şəraitində mümkündür. Mürəkkəb maliyyə instrumenti olan lizinqin inkişafı da belə bir mühitin mövcud olmasını tələb edir. Yalnız belə bir şəraitdə lizinq xidmətləri həm lizinq verən və lizinq alan, həm də dövlət üçün faydalı olacaq. Təcrübə göstərir ki, lizinq xidmətlərinin yaranması və inkişafı üçün hüquqi, iqtisadi, siyasi, texnoloji və sosial komponentlərin mövcud olması başlıca şərtidir. Lizinq xidmətlərinin formalaşması və inkişafını tədqiq etmək üçün iqtisadi inkişaf səviyyəsi, investisiya mühiti və əsas kapitalın yenilənmə səviyyəsi, yeni hüquqi şəxslərin - sahibkarların yaranması, eləcə də lizinq alan qismində olan potensial iqtisadi sahələrin göstəriciləri tədqiq olunmuşdur. Lizinqə

tələbin ilkin iqtisadi faktor kimi iqtisadi artım, həmçinin qeyri-neft sahələrində iqtisadi vəziyyəti qeyd etmək olar.

Qrafik 2. Ümumi daxili məhsulun artım tempi, %-lə

Mənbə: DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Yüksək yığım investisiya qoyuluşlarını maliyyələşdirməyə mühim dəstəkdir. Neft Fondu yaranandan bəri onun gəlirləri 125 mlrd.\$ olmuş, bunun 33.4 mlrd.\$-ı (26.7%) qorunmuş, 92 mlrd.\$-ı isə (73.3%) inkişaf məqsədlərinə istifadə olunmuşdur⁸. Valyuta ehtiyatları 2020-ci ildə ÜDM-in 120%-nə bərabər olmuşdur⁹.

Yüksək yığım xarici borclanmaya da tələbatı azaltmışdır. Azərbaycan neft ixrac edən ölkələr arasında ən aşağı xarici borclanmaya malik olan bir ölkədir. 01 yanvar 2021-ci il tarixinə xarici dövlət borcunun ÜDM-ə nisbəti 19,0% təşkil etdiyi halda, 01 yanvar 2023-cü il tarixinə bu göstərici 8,5% təşkil etmişdir.

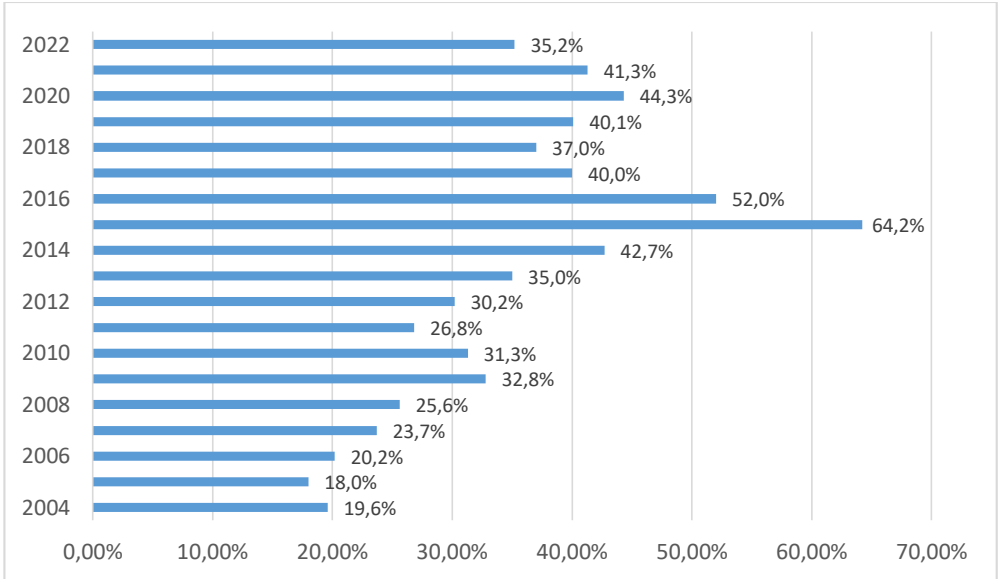
Lizinq təklifi – kreditləşmənin strukturu

⁸ https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

⁹ Zeynalov Z.H. İqtisadi imkanlar və maliyyə sektorunda maliyyə resurslarına çıxış imkanlarını məhdudlaşdıran amillər. Azərbaycan iqtisadiyyatı müstəqillik illərində respublika elmi konfransın materialları. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2022, səh.185

Ölkə əhalisinin maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanları genişlənməmişdir. 01.01.2023-cü il tarixinə müştərilərin bank hesablarının sayı 31988,9 min ədəd təşkil etmiş və ya 20,3% artım baş vermişdir, o cümlədən cari hesabların sayı 25769,7 min ədəd təşkil etmiş və ya 17% artım baş vermişdir. Həmin dövrdə bank müştərilərinin sayında 11% artım olmuşdur.

Bank sektorunun aktivlərində son illərdə müşahidə olunan azalma 2019-cu ildə artımla əvəzlənmişdir.

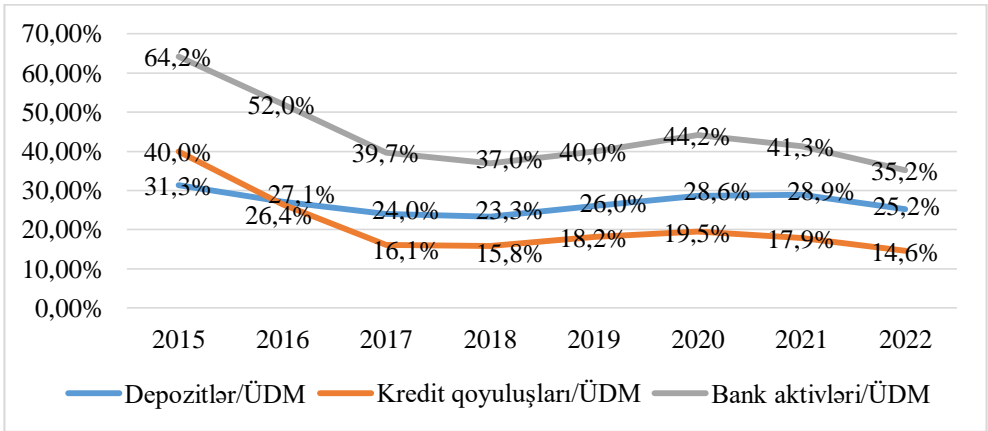
Qrafik 3. Bank aktivlərinin UDM-ə nisbəti, %-lə

Mənbə: DSK, MB-ın məlumatları əsasında hesablama

2014-cü ildən başlayaraq iqtisadi subyektlərin maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanları pisləşmiş, yalnız 2017-ci ildə sabitləşmə müşahidə edilmişdir.

Kreditlərin UDM-ə nisbəti isə uyğun olaraq 2017-ci ildə 16,1%-ə, 2018-ci ildə 15,8%-ə, 2020-cu ildə 19,5%-ə, 2022-ci ildə 14,6% düşmüşdür.

2014-2017-ci illərdə isə kredit qoyuluşu toplam olaraq 26%-dən çox azalmışdır.

Qrafik 4. Əsas bank göstəricilərinin ÜDM-ə nisbəti, %-lə

Mənbə: DSK, MB-ın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablama

İqtisadiyyatın strukturunda olan makroiqtisadi məhdudiyətlər və bütövlükdə iqtisadiyyatın xidmət-ticarət vasitəçilik əsasına malik olması maliyyə məhsullarına da təklifin aşağı olmasını göstərir. Bununla yanaşı, Azərbaycanda bank sektorunun inkişafı üçün geniş potensial imkanlar mövcud olsa da, bu imkanlardan geniş istifadə olunmur.

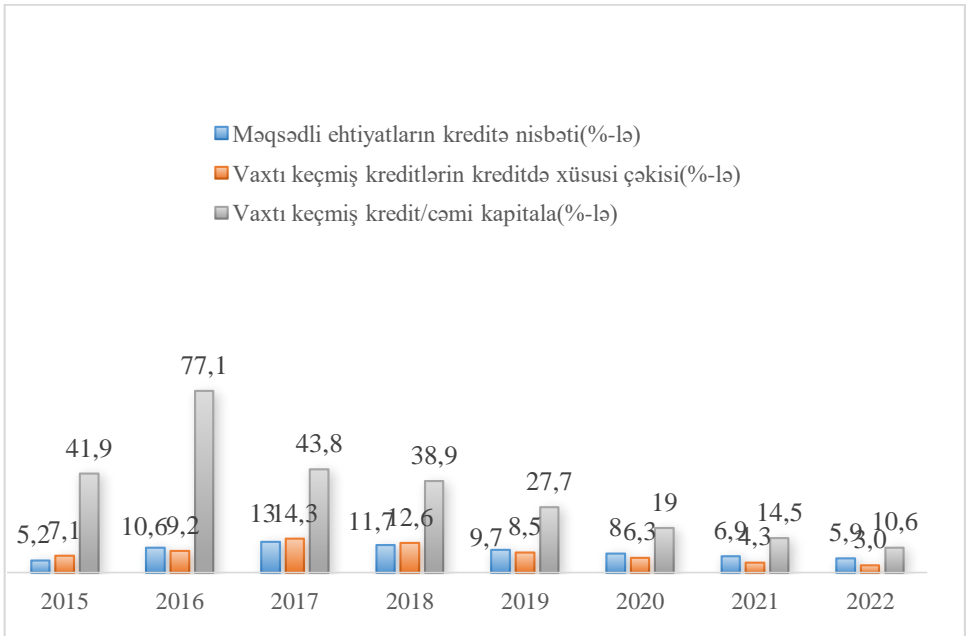
Lizinq ideyası Azərbaycan bazarında 1997-ci ildən formalaşsa da, 2006-cı ildən sonra inkişaf etməyə başlamışdır. Lakin dövlətin iqtisadiyyatda aparıcı rolunun qalması və xidmət sahələrinin üstün inkişafı lizinq bazarını məhdudlaşdıran əsas faktor olmuşdur.

7. Maliyyə xidmətlərinə rahat və ucuz çıxış imkanlarının yaradılması üzrə təcrübələrə baxılmışdır. Dünya bankının metodologiyasına əsasən qiymətləndirmə zamanı maliyyə sektorunun inkişafını xarakterizə edən hər bir parametrlər üzrə indeks hesablanmış, maliyyə inkluzivliyini məhdudlaşdıran amillərin aradan qaldırılması istiqamətində müxtəlif ölkələrin alternativ maliyyə institutlarının yaradılması, bank sektorundan kənar qalan iri həcmdə pul axınlarının ölkənin ümumi maliyyə sistemində daxil edilməsi və maliyyələşmə mənbələrinin iqtisadi aktivliyə ötürülməsi imkanlarını reallaşdırır.

Bu bölmədə əhalini və sahibkarların maliyyə xidmətlərinə çıxışını məhdudlaşdıran əsas amillər araşdırılmış və maliyyə xidmətlərinə daha

rahat və ucuz çıxış imkanlarının yaradılması üzrə təcrübələrə baxılmışdır. Qiymətləndirmə zamanı maliyyə sektorunun inkişafını xarakterizə edən maliyyə dərinliyi, maliyyə sabitliyi, effektivlik və maliyyə xidmətlərinə çıxış kimi göstəricilərdən istifadə edilmişdir. Dörd parametrin hər birində maliyyə sektorunun müxtəlif aspektləri xarakterizə edilib, qeyd edilən parametrlərin hər biri üzrə indeks hesablanmışdır. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun canlanması və inkişafı üçün əsas amillərdən biri dayanıqlı və səmərəli fəaliyyət göstərən bank sisteminin mövcud olmasıdır.

Ölkə üzrə əsas kapitala investisiyaların son 5 ildə ortalama 7,7%-i bank kreditləri hesabına həyata keçirilmişdir. Bu göstəricilər əhalinin bank vəsaitlərindən istifadə imkanlarının məhdud olduğunu göstərir. Maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının məhdud olması bir tərəfdən bank sektorunun iqtisadiyyatda dövr edən kifayət qədər vəsaitdən məhrum olmasına səbəb olur, digər tərəfdən də qeyri-neft sektorunun canlanmasına imkan vermir.

Qrafik 5. Vaxtı keçmiş kreditin, cəmi kapitalın və məqsədli ehtiyatların kreditə nisbəti, %-lə

Mənbə: MB-in statistik məlumatları əsasında hesablama

Bank sektorunun əsas problemlərindən biri əhali arasında maliyyə inkluzivliyindəki məhdudluqların aradan qaldırılması istiqamətində müxtəlif ölkələrin alternativ maliyyə institutlarının yaradılmasıdır. Bu kimi təşkilatlar əhalinin maliyyə xidmətlərinə çıxışını təmin etməklə, bank sektorundan kənar qalan iri həcmdə pul axınlarının ölkənin ümumi maliyyə sisteminə daxil edilməsi və real sektora daha ucuz kredit verilməsi imkanını reallaşdırır.

Bank sektorunda problemlə kreditlərin, məqsədli ehtiyatların xüsusi çəkisinin yüksək olması bankların xərclərinin artmasına, gəlirliyin azalmasına, kapital mövqeyinin, dayanıqlığın zəifləməsinə və iflasına yol açır.

Kommersiya banklarının regionlarda filial açmayaraq maliyyə xidmətləri göstərməməsi, eləcə də istər regionlarda, istərsə də paytaxtda verilən kreditlər (xüsusilə kiçik və orta sahibkarlara) müqabilində iri həcmli girovlar tələb etməsi, böyük həcmli komissiya haqları sahibkarların və əhalinin maliyyə resurslarına çıxışını əsaslı şəkildə məhdudlaşdırır.

Ümumilikdə maliyyə xidmətlərinə çıxış orta səviyyədə olduqda iqtisadi artıma müsbət, digər hallarda isə mənfi təsir göstərir. Mənfi təsir dövrlər üzrə fərqlənə bilər. Belə ki, informasiya texnologiyalarının bank xidmətlərinə tətbiqi bank filiallarına (maliyyə çıxışı kimi istifadə olunmuş deyisən) tələbi azalda bilər. Eyni zamanda bank filiallarının sayının sürətli artımı bankların gəlirliliyinin və səmərəliliyin azalmasına səbəb ola bilər.

Maliyyə sektorunun həddən artıq kiçik və həddən artıq böyük olması iqtisadi artımı məhdudlaşdırır. Maliyyə sektorunun orta ölçüsü (maliyyə dərinliyi 60-90%) iqtisadi artım üçün optimal hesab edilə bilər. Bu səbəbdən Azərbaycanda maliyyə dərinliyi və çıxışı təqribən 2-3 dəfə böyüdükdən sonra iqtisadi artımı dəstəkləyə bilər.

8. Bütövlükdə, bankların lizinq xidmətləri bazarında iştirakını və həmçinin lizinq bazarının inkişafını məhdudlaşdıran problemlər aparılmış təhlil və eləcə də sorğudan əldə edilmiş nəticələr nəzərə alınmaqla qruplaşdırılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, biznes üçün lizinq məhsuluna əlçatanlığın aşağı olması bir tərəfdən bankların lizinq xidmətlərinin inkişafı üzrə maraqlarının zəifliyi, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatın özünün strukturundan irəli gələn problemlərlə

bağlıdır.

Lizinq xidmətlər bazarında bankların fəaliyyətinə təsir edən faktorlar aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır.

Daimi faktorlar	Baza faktorlar	Müvəqqəti faktorlar
<ul style="list-style-type: none">• ixtisaslaşma• lizinq alana maliyyə tələbləri• lizinq ödənişlərinin tezliyi	<ul style="list-style-type: none">• fəaliyyət sferası• təsisçinin tipi	<ul style="list-style-type: none">• lizinq alanların fəaliyyət sahəsi• lizinq xidmətlərinin tipi• lizinq şərtləri

Şəkil 2. Lizinq xidmətləri bazarında bankların fəaliyyətinə təsir edən faktorlar

Mənbə: Sorğu məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Müəyyən olunmuşdur ki, bankların təsis etdikləri lizinq şirkətləri geniş spektrli biznes sahələrinə deyil, əsasən dar ixtisaslaşma ilə səciyyələnir. Eyni zamanda ən yaxşı halda ortamüddətli lizinq müqavilələri üstünlük təşkil etmişdir. Lizinq alana maliyyə tələbi isə bütün lizinq verənlər üçün əsas səciyyəvi cəhət hesab oluna bilər. Bu faktorlar məhz bankların lizinq xidmətləri bazarına daxil olmasına təsir edən əsas faktorlar kimi qiymətləndirilməlidir.

Bütövlükdə, bankların lizinq xidmətləri bazarında iştirakını və həmçinin lizinq bazarının inkişafını məhdudlaşdıran problemləri aparılmış təhlil və eləcə də sorğudan əldə edilmiş nəticələr nəzərə alınmaqla aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

Birinci blok problemlər: biznes üçün lizinq məhsuluna əlçatanlığın aşağı olması, bu bir tərəfdən bankların lizinq xidmətlərinin inkişafı üzrə maraqlarının zəifliyi, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatın özünün strukturundan irəli gələn problemlərlə bağlıdır. Burada lizinq alanlar üçün valyuta riski də son zamanlar öz əhəmiyyətini artırmış, lizinqin rəsmiləşdirilməsi üzrə əməktutumlu və yüksək xərc prosesi qalmaqdadır.

İkinci blok problemlər: lizinq bazarının inkişafını təmin edən institusional dəstəyin zəif olması, bura lizinq əmlakını satan və ya

istehsal edən şirkətlərin zəif iştirakı, servis və təminat xidmətlərinin olmaması aiddir.

Üçüncü blok problemlər: Lizinqin vahid qanunvericiliklə tənzimlənməməsi və tənzimləyici orqanın olmaması. Bu problemin həlli üçün lizinqin qanunverici bazası təkmilləşdirilməli, lizinq xidməti haqqında yeni qanunun hazırlanması və qəbul edilməsi lizinq xidmətlərindən istifadənin stimullaşdırılmasına şərait yaradar.

Dördüncü blok problemlər: lizinq alanların maliyyə savadlılığının aşağı olması, ixtisaslı kadrların olmaması və lizinq verənlərin məhdud müştəriyənlü olması.

9. Banklarda lizinq fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi istiqamətində lizinq əməliyyatlarının qeyri-neft sektorunun ÜDM-ə təsirinin ölçülməsi həyata keçirilmişdir, bu kontekstdə asılı dəyişən qeyri-neft sektorunun ÜDM-i, əsas maraq dəyişəni isə lizinq əməliyyatlarının məbləğləri götürülməklə tədqiqat zamanı qurulmuş modelinin nəticələri istiqamətə uyğun olaraq təhlil edilmiş və statistik əhəmiyyətli olduğu müəyyən edilmişdir ki, bu da ölkənin iqtisadi inkişafının dayanıqlılığına təminat yaradır.

Banklarda lizinq fəaliyyətinin iqtisadi səmərəsinin qiymətləndirilməsi istiqamətində lizinq əməliyyatlarının qeyri-neft sektorunun ÜDM-ə təsirinin ölçülməsi həyata keçirilmişdir. Bu kontekstdə asılı dəyişən qeyri-neft sektorunun ÜDM-i, əsas maraq dəyişəni isə lizinq əməliyyatlarının məbləğləri götürülmüşdür. Lakin iqtisadiyyat üzrə ümumilikdə istehsal funksiyaları qiymətləndirilərkən əsas istehsal faktorları da modelə daxil edilməlidir. Bu baxımdan əlavə olaraq kapital ehtiyatı, işçi qüvvəsi, hökumət xərcləri, neftin dünya bazar qiyməti, Azərbaycan iqtisadiyyatının açıqlıq dərəcəsi dəyişənlərindən də istifadə etdik. Modelin qiymətləndirilməsindən öncə dəyişənlərin bəzi ilkin statistik təhlilinin aparılması faydalı ola bilər. Məlumdur ki, modelinin dəyişənləri üçün müşahidə dövrü 2007Q1-2020Q3 aralığını əhatə edir. Bu isə o deməkdir ki, bütün dəyişənlər zaman sırasına malikdir. Məlumdur ki, zaman sıralarından istifadə etməklə aparılan ekonometrik qiymətləndirmə zamanı ilk öncə dəyişənlərin stasionarlıq təhlili həyata keçirilməlidir.

Cədvəl 3. Vahid kök (unit-root) testinin nəticələri

Dəyişənlər	Sabit həddlə		Sabit və trendlə	
	Səviyyə	Fərq	Səviyyə	Fərq
RNGDP_SA	-0.98	-7.26*	-2.99	-7.18*
RCAPSTOCK	0.58	-6.07*	-2.61	-6.03*
LABOR	0.38	-6.62*	-2.20	-6.72*
GOV_EXP_SA	-1.41	-11.57*	-2.80	-11.46*
OPENNESS	-4.80*	-7.80*	-4.74*	-7.93*
OILPRICE	-1.92	-6.30*	-2.55	-6.31*
LIZING	-2.26	-7.40*	-2.13	-7.40*

*Qeyd: RNGDP qeyri-neft sektorunun real ÜDM-nu, RCAPSTOCK real kapital ehtiyatını, LABOR iqtisadiyyat üzrə işçi qüvvəsinin sayını, GOV_EXP dövlət büdcəsinin xərclərini, OPENNESS ölkənin açıqlıq dərəcəsinə, OILPRICE brend markalı neftin bir barelinin dollarla qiymətini (Crude Oil (petroleum), Dated Brent, light blend 38 API, job U.K., US\$ per barrel), LIZING lizing əməliyyatları dəyişənini ifadə edir. Dəyişənlərin sonunda yazılan SA onların mövsümi amillərdən təmizlənməni göstərir. Augmented Dickey-Fuller testi Eviews programında həyata keçirilmişdir. *, **, *** müvafiq olaraq 1%, 5% və 10% əhəmiyyətlik səviyyələrini ifadə edir.*

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən Eviews programından əldə olunmuş nəticələr əsasında tərtib edilmişdir.

Beləliklə müəyyən olundu ki, modelin dəyişənlərinin səviyyə qiymətləri qeyri-stasionardır. Buna görə də uzun müddətli əlaqələrin təhlilində onların səviyyə qiymətlərindən istifadə etmək mümkün olmayacaqdır. Belə halda uzun müddətli əlaqələrin təhlili üçün bir qayda olaraq kointeqrasiya təhlilindən istifadə edilir. Bu təhlilin həyata keçirilməsi üçün¹⁰ müvafiq test¹¹ yaratmışlar. Lakin məlumdur ki, dəyişənlərin müşahidə dövrü 2007Q1-2020Q3 aralığını əhatə edir. Belə qısa aralıqlarda iqtisadi dəyişənlər arasında kointeqrasiya təhlilini həyata keçirmək üçün ARDL texnikası (və yaxud Bound Test) daha məqsədəuyğundur (Pesaran and Shin, 1999; Pesaran et al., 2001). ARDL modelinin riyazi şəkli aşağıdakı kimi yazılır.

$$dln(Y_t) = \beta_0 + A(L)dln(Y_t) + B(L)dln(X_t) + \varphi_1 ln(Y_{t-1}) + \varphi_2 ln(X_{t-1}) + \varepsilon_t$$

¹⁰ Johansen-Juselious (1990)

¹¹ Johansen (1991)

Burada, Y qeyri-neft ÜDM-i, A və B müvafiq əmsallar matrisini, L gecikmə (laq) operatorunu, X izahedici dəyişənlər (lizinq də daxil olmaqla) matrisini, d fərq operatorunu, β_0 , φ_1 və φ_2 müvafiq əmsalları, ε xəta vektorunu ifadə edir.

EC (xətalarnın təshihii) həddi ilə verilmiş ARDL modelinin variantı iqtisadi dəyişənlər arasında həm uzunmüddətli, həm də qısa müddətli səbəb-nəticə əlaqələrinin yoxlanılması üçün istifadə edilir. Beləki¹², göstərmişlər ki, EC (xətalarnın təshihii) həddi verilmiş əhəmiyyətlik səviyyəsində statistik etibarlı olarsa və onun əmsalı mənfi işarəyə malik olarsa, onda asılı olmayan dəyişənlərdən asılı dəyişənə istiqamətlənmiş uzunmüddətli səbəbiyyət əlaqəsinin olduğunu demək olar.

Ən yaxşı modelin seçilməsi

Ən yaxşı modelin seçilməsində vacib rol oynayan optimal gecikmə uzunluğu Eviews 9 statistik proqramının tətbiqi ilə AIC (Akaike Information Criterion) parametrindən istifadə olunmaqla müəyyən edilmişdir¹³. Beləliklə, lizinqin qeyri-neft iqtisadi artıma təsirini xarakterizə etmək üçün avtomatik olaraq ən yaxşı test modelinin seçilməsi işi həyata keçirilmiş, AIC kriteriyasının ən kiçik olan ARDL test tənlikləri tapılmışdır.

Bu modelin qalıqları homoskedastik olmalı, onlar serial korrelyasiya probleminə malik olmamalı, stabil olmalı və normal paylanmalıdırlar. Beləliklə müəyyən olunmuşdur ki, lizinq dəyişəni də daxil olmaqla bütün izahedici dəyişənlərlə asılı dəyişən yəni iqtisadi inkişafın göstəricisi olan qeyri-neft ÜDM arasında uzun müddətli səbəbiyyət əlaqəsi mövcuddur.

Banklarda lizinq fəaliyyətinin iqtisadi səmərəsinin qiymətləndirilməsi istiqamətində lizinq əməliyyatlarının qeyri-neft sektorunun ÜDM-ə təsirinin ölçülməsi həyata keçirilmişdir. Beləliklə, müəyyən edilmişdir ki, uzunmüddətli əlaqələr nöqtəyi nəzərdən 2007-2020-ci illəri əhatə edən müşahidə dövründə Azərbaycanın bank sektorunda lizinq əməliyyatlarının bir faiz yüksəlməsi qeyri-neft ÜDM-in 0,08 faiz artımına səbəb olmuşdur.

¹² Granger və b. (1998)

¹³ Akaike, 1973

10. Bankların xidmət bazarında təklif etdikləri məhsulların riskliliyini qiymətləndirərkən valyuta riski zamanı lizinq alanın bazar şərtlərinə həssaslığı, lizinq obyektinin qiymətinin kəskin artımına və lizinq alanın ödəmə qabiliyyətinə mühüm təsirinin nəzərə alınmasını zəruri edir, belə ki, lizinq obyektləri idxal xarakteri daşdığından risklərin zəruri səviyyəyə qədər azaldılması lizinq əməliyyatında bankların rəqabət imkanlarını və effektivliyini artırmağa imkan verəcəkdir.

Lizinq alternativ orta və uzunmüddətli maliyyələşmə instrumentlərindən biridir.

Lizinq kreditləşmənin alternativ forması kimi bir tərəfdən lizinq obyektini müstəsna olaraq lizinq alanın istifadəsinə verilir, digər tərəfdən isə həmin obyekt bütöv lizinq müqaviləsi dövründə lizinq verənin mülkiyyətində qalır. Belə bir şərtlər daxilində lizinq alan avadanlıq, maşın və mexanizm istehsalçısının verdiyi təminatdan istifadə edir. Eyni zamanda lizinq obyektini həm də lizinq verənin maraqlarına uyğun olaraq risklərdən sığortalamalıdır. Bankların lizinq xidmətləri bazarında effektiv fəaliyyəti iqtisadi subyektlər üçün lizinq və bank kreditlərinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsini tələb edir. Bu məqsədlə ilk növbədə həm bank, həm də iqtisadi subyekt üçün bank və lizinqin üstünlüyü müqayisə edilmişdir.

Təklif edilən imitasiya modeli vasitəsilə bankların kredit və lizinq fəaliyyəti müqayisə edilmiş, lizinq fəaliyyəti zamanı bankların üzləşə biləcəyi risklər qiymətləndirilmişdir. Bu yanaşmanın elmi yeniliyi odur ki: a) lizinq obyektinin maliyyələşməsində kredit və lizinqin rolu müqayisə edilmiş, lizinqdən istifadənin effektiv olması kəmiyyət nəticələri əsasında qiymətləndirilmişdir; b) bankların lizinq fəaliyyəti zamanı yarana biləcək risklər faktorial əsasda təhlil edilmişdir; v) lizinq həm istifadəçi, həm də lizinq verənin mövqeyi baxımından müqayisə edilmiş və effektivliyi aşkar edilmişdir.

Nəticələr göstərir ki, lizinqdən istifadə zamanı kreditlə müqayisədə lizinq obyektinin xalis dəyəri az olur ki, bu da istifadəçinin daha az xərc çəkməsini göstərir. Lizinq alan isə xalis cari dəyər hesabına fayda əldə edir.

Hesablamalar göstərir ki, *lizinq ödənişləri üzrə xalis dəyər*

$$(L = E_0 + (1 - K_n)L_0 \frac{1 - \frac{1}{(1+r)^n}}{r} = 0 + (1 - 0.25) * 150 * \frac{1 - \frac{1}{(1+0.12)^4}}{0.12} = 270 \text{ min manat}) \text{ kredit üzrə xalis dəyərdən}$$

$$(S = 0 + (120 - 0.4 * 120) \frac{1 - \frac{1}{(1+0.12)^4}}{0.12} + (1 - 0.4) * \left(\frac{57.6}{1.12} + \frac{43.2}{1.12^2} + \frac{28.8}{1.12^3} + \frac{14.4}{1.12^4} \right) - 0 = 288 \text{ min manat})$$

az olduğu üçün, lizinq iqtisadi subyektlər üçün daha effektiv maliyyələşmə mənbəyi kimi çıxış edir. Belə bir şəraitdə iqtisadi agentlərin lizinqə tələbi və marağı mövcud olsa da, banklar tərəfindən bu xidmət növünün zəif təqdimi lizinq xidmət bazarının məhdud inkişafına gətirib çıxarır. Lakin, hesablamadan alınan nəticə heç də kreditlə müqayisədə lizinqin daha faydalı və ya cəlbədicisi olmasını deməyə əsas vermir. Əks halda təkrar istehsal prosesini genişləndirmək üçün iqtisadi subyektlər kreditlə müqayisədə lizinqə üstünlük verərdilər.

Ölkə təcrübəsi göstərir ki, lizinq obyektləri idxal xarakteri daşdığından, valyuta məzənnəsində baş verən dəyişikliklər həm digər risklərin formalaşmasına, həm də lizinq əməliyyatının özünün azaldılmasına mühüm təsir göstərən faktor kimi çıxış edir.

Qeyd edilən riskləri nəzərə alaraq banklar üçün risksiz dəyərin müəyyən edilməsi yarana biləcək itkilərdən sığortalanma baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, riskə məruz dəyər seçilən zaman periodu ərzində, göstərilmiş ehtimal ilə, ola biləcək zərərlərin pul vahidində göstərilməklə hesablanmasıdır¹⁴.

Zaman periodu, ehtimal səviyyəsi və aktivin məbləği riskə məruz dəyərin hesablanmasında vacib komponentlərdir.

Hər bir zaman periodu üçün dəyərlərini tapdıqdan sonra riskə məruz dəyəri (VaR) aşağıdakı düsturdan istifadə etməklə hesablaya bilərik¹⁵:

$$VaR = V_i \cdot \sigma_i \cdot \alpha;$$

Valyutada olan məbləğ, ehtimal olunan səviyyənin əmsalı və dəyişkənlik müəyyən edildikdən sonra 99% ehtimal ilə günlük VaR –

¹⁴http://www.blackwellpublishing.com/content/BPL/Images/Content_store/Sample_chapter/0631227091/Allen_C01.pdf

¹⁵A. Лобанова, А. Чугунова, М. Альпина, Энциклопедия финансового риск-менеджмента Бизнес-Букс, 2005

riskə məruz dəyəri yuxarıdakı düstur ilə hesablanır:

$$V = 2000 * 0.145\% * 2.326 = 6.7454 \text{ AZN}$$

Əgər hesablamalar nəticəsində 99% ehtimal səviyyəsində 2000 manatlıq aktivin bir günlük riskə məruz dəyəri 6.7454 manat olmuşdursa, bu, bazar konyukturasının tendensiyasının saxlanılması şərti ilə aşağıdakı mənaya gəlir¹⁶:

- Gələcək 24 saat ərzində bizim 6.7454 manat zərər etmə ehtimalımız 99%-ə bərabərdir;

- Gələcək günlər ərzində bizim zərərimizin 6.7454 manatdan çox olma ehtimalı 1%-dir;

- 6.7454 manatdan çox olan zərər gələcək 100 gün ərzində yalnız bir dəfə baş verə bilər.

Bu səbəbdən banklar xidmət bazarında təklif etdikləri məhsulların riskliyini qiymətləndirirlər. Belə ki, lizinq də digər bank əməliyyatları kimi risk xüsusiyyətinə malikdir.

Lakin lizinqin kreditlə müqayisədə üstünlüyünə bazar şərtləri əhəmiyyətli təsir göstərir. Lizinq xidmətləri bazarında effektiv fəaliyyət göstərmək üçün banklar resursun dəyərini və diversifikasiya səviyyəsini nəzərə almalıdırlar. Bu mümkün risklərin qabaqlanması baxımından vacibdir.

Müəyyən edilmişdir ki, istehsal və istehlak bazarlarının xarici şoklardan asılılığı şəraitində lizinq alan və lizinq verən banklar məzənnə riskinə yüksək həssasdırlar, bu nəzəri olaraq həm də hər iki tərəf üçün xalis cari dəyərə də neqativ təsirə malikdir. Risklərin zəruri səviyyəyə qədər azaldılması lizinq əməliyyatında bankların rəqabət imkanlarını və effektivliyini artırmağa imkan verir.

11. Bank sektorunda maliyyə vasitəçiliyinin və maliyyə dayanıqlığının inkişaf etdirilməsi üçün maliyyələşmə mənbələrindən səmərəli istifadənin xüsusi mexanizmlərinin işlənməsi monetar siyasət məqsədləri üçün zəruri, makro-iqtisadi sabitlik baxımından vacibdir, bu mexanizmlər əlavə olaraq banklararası bazarda əməliyyatların artırılmasına imkan verər, müddət və faiz strukturunun iqtisadi qanunauyğunluqlara əsaslanmasını təmin edər.

¹⁶ Hakan Şakar, Risk yönetimi açısından Bankalarda Aktif-Pasif Yönetimi, İstanbul 2002 Dr. K. Evren Bolgün, M. Barış Akçay, Risk yönetimi, Scala yayıncılık, İstanbul 2005

Bu bölmədə konkret nümunə əsasında bankların lizinq kreditləşməsi mexanizm və metodlarının təkmilləşdirilməsi, eləcə də lizinq əməliyyatlarında bank risklərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər verilmişdir.

Maliyyə dərinliyinin aşağı səviyyədə olması və maliyyə vasitəçiliyinin zəif inkişafı əhalinin maliyyə sisteminə çıxış imkanlarını azaldır, bütövlükdə iqtisadi artımın perspektivi üçün məhtudiyətlər yaradır. Təhlillər göstərir ki, bankların maliyyə potensialı (səhmdarların kapitalizasiya imkanları, bankların gəlirliyi, məhdud kredit aktivliyi və s.) və dəstək proqramlarının mövcud olmaması qeyd olunmuş problemləri qısa müddətdə həll etməyə imkan vermir.

Bu səbəbdən vasitəçilik funksiyasının, o cümlədən lizinq fəaliyyətinin inkişafı və beləliklə, bankların iqtisadi artımda rolunun artırılması ilk növbədə sektorda maliyyə dayanıqlığının bərpa olunmasını tələb edir. Bank sektoru üzrə maliyyə dayanıqlığının arxitekturası (maliyyə dayanıqlığının gücləndirilməsi üçün baza prinsipləri) təklif olunur.

Problemlə aktivlərin təmizlənməsi və kapital mövqeyinin bərpası üçün xüsusi mexanizmlərdən istifadə təklif olunur. Mexanizmlər makrostabillik çərçivəsini qoruyur, dövlət xərclərinə yol vermir. Bu mexanizmin maliyyələşməsi isə dövlət büdcəsi, xüsusi fondlar və Mərkəzi Bank tərəfindən maliyyələşdirilə bilər. Təklif edilən mexanizmi blok formasında aşağıdakı kimi qeyd etmək olar.

Birinci blok problemlə aktivlərin banklardan müvəqqəti alınmasını nəzərdə tutur. Bu istiqamətdə mövcud təcrübələr də nəzərə alınmaqla faizsiz borc kağızlarından istifadə mühüm rola malik ola bilər. Belə ki, bank sisteminin mövcud problemlə aktivləri nominal qiymətə alınır. Onların dəyəri isə emissiya edilmiş faizsiz borc kağızları ilə ödənilə bilər. Borc qiymətli kağızları orta və uzunmüddətə (məsələn 5 il və ya ondan çox müddətə) emissiya edilə bilər. Bu müddət başa çatdıqdan sonra isə qiymətli kağızlar banklar tərəfindən geri satıla bilər. Nəticədə bankların balansı təmizlənir və onların kapital mövqeyi yaxşılaşır. Problemlə aktivlər isə bütövlükdə bankın idarəetməsində qala bilər. Bu dövr ərzində banklar ehtiyat yaratmaq üçün əlverişli imkan əldə edirlər. Beləliklə, banklar maliyyə vasitəçiliyi funksiyasını bərpa edir, kredit portfeli restrukturizasiya olunur və borc alanlar

üzərində maliyyə təzyiqləri əhəmiyyətli dərəcədə yumşalır.

İkinci blok bankların kapitallaşdırılmasını əhatə edir. Təcrübə nəzərə alınmaqla banklara kapital dəstəyinin dövlət tərəfindən verilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Nəzərdə tutulan kapital dəstəyi imtiyazlı səhm və ya subordinasiya formasında verilir, bu zaman səhmdarların kapitallaşmada müəyyən proporsiyada iştirak etməsi təmin edilir. Müddəti başa çatdıqdan sonra isə borc kapitalı geri qaytarılır. Lakin banklara verilən kapital dəstəyi emissiya effektivə malik olmamalıdır. Bunun üçün banklar aldıkları vəsaitləri yalnız dövlət qiymətli kağızlarına investisiya etməlidir. Bu kağızlar banklararası bazarda repo əməliyyatlarında istifadə edilə bilər. Bu halda həm də banklararası pul bazarlarının inkişafı da dəstəklənmiş olur. Kapitallaşma və problemlə aktivlərin alınması məqsədilə xüsusi Sağlamlaşdırma Fondunun yaradılması məqsədəuyğun hesab olunur.

Bankların likvidliyinin zəif idarə olunması həmçinin monetar sferanın səmərəliliyinin azalmasına və nəticədə gözləntilərdən fərqli bir makroiqtisadi sabitliyin reallaşmasına səbəb olur. Bu səbəbdən likvidliyin effektiv idarə olunması üçün üçüncü blok olan banklararası bazarın inkişafı zəruri şərtlərdəndir. Hazırda ölkəmizdə banklararası bazarın həcmi məhduddur.

Bütövlükdə aparılan tədqiqat göstərir ki, kredit bazarında aktivlik və risk iştahası aşağı olaraq qalır. Bank sektoru ödəniş qabiliyyəti daha yüksək müştəri seçimi etmək məqsədilə borcalana qarşı daha sərt tələblər irəli sürür. Bu, müştərilərin yeni kredit müraciətlərinə azaldıcı təsir edir, yəni kreditə tələb azalır. Belə bir şərait perspektivdə bank sektorunda likvidlik riskinin artması üzrə gözləntiləri yarada bilər.

12. Ölkədə lizinq xidmətləri bazarının dayanıqlı inkişafı üçün vacib faktorlardan biri ilkin mərhələdə dövlət dəstəyinin artırılması istiqamətlərinin müəyyən edilməsidir. Dövlət dəstəyi ilk növbədə lizinqin qeyri-neft sektorunda artımının sürətləndirilməsi, eləcə də ölkədə maliyyə xidmətləri supermarketinin formalaşdırılması baxımından zəruridir. Bu eyni zamanda qeyri-neft sektorunun strukturunu formalaşdıran sahələrin texnoloji inkişafını təmin etməklə yanaşı, innovativ texnologiyaya keçidə imkan verir. Bu proses həm də iqtisadiyyatın strukturundakı

disproporsiyanın aradan qaldırılmasına imkan verir. Nəticədə multiplikativ təsir hesabına istehsal və infrastruktur sahələrdə məhsullara tələb yüksəlir.

Lizinqin inkişafına və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi istiqamətlərinə dair təkliflər verilmişdir.

Bütövlükdə lizinq xidmətlərindən məhdud istifadə, eləcə də onun spesifikasiyası bank tərəfindən həyata keçirilən lizinq əməliyyatlarından da aydın görünür. Azərbaycanda zəif də olsa, bankların lizinq əməliyyatları üzrə təcrübələri formalaşmışdır, lakin heç də bütün banklar və ya lizinqin təklif olunan şərtləri lizinq alanlar üçün effektiv deyildir. Bununla yanaşı, nəticə olaraq istehsalın özünün də strukturunda məhsul innovasiyalarının payı artır. Məlum olduğu kimi məhsul innovasiyası yeni məhsul növünün yaradılmasını nəzərdə tutur¹⁷. Bu isə istehsalda yeni texnologiyaların tətbiqini zəruri edir. Lakin lizinqdən məhdud istifadə yeni məhsul növünün yaradılmasına deyil, birdəfəlik və qeyri-produktiv məhsul formalarının yaradılmasına gətirib çıxarır. Bunu proses innovasiyalarının payının azalması da təsdiq edir.

Bu proses özünün istehsal edilmiş innovasiya məhsullarının həcmində də göstərir. Belə ki, baxılan 2007-2022-cı illərdə yeni tətbiq olunmuş məhsulların orta illik həcmi 19 mln manatdan çox deyildir.

Tədqiqat işinin əvvəlki bölmələrində aparılan təhlillər göstərir ki, ölkədə lizinqin inkişafı üçün vacib faktorlardan biri ilkin mərhələdə dövlət dəstəyinin göstərilməsidir. Dövlət dəstəyi lizinq xidmətləri bazarının dayanıqlı inkişafı üçün ilkin mühitin yaradılmasını təmin etməlidir. Dövlət dəstəyi ilk növbədə lizinqin qeyri-neft sektorunda artımın sürətləndirilməsi, eləcə də ölkədə maliyyə xidmətləri supermarketinin formalaşdırılması baxımından zəruridir. Xüsusilə böhran dövrlərində lizinq instrumenti iqtisadiyyatda investisiyaya tələbin təmin edilməsinə təsir imkanına malikdir. Qeyri-neft sektorunun strukturunu formalaşdıran sahələrində (hasilat sənayesi, metallurgiya, nəqliyyat) lizinq əməliyyatlarının həcmının və maştabının artması həmin sahələrin texnoloji inkişafını təmin etməklə yanaşı, innovativ texnologiyaya keçidə imkan verir. Bu proses həm də iqtisadiyyatın

¹⁷ Цыганов А. М. Инновационный лизинг. М.: МГИМО-Университет, 2013. 198 с.

strukturundakı disproporsiyanın aradan qaldırılmasına imkan verir.

Bununla yanaşı lizinq vasitəsilə qeyri-neft sektorunun texnoloji səviyyəsinin artırılması kiçik və orta sahibkarlığın yeni və çeşidli məhsul təklifini artırmağa imkan verir. Digər maliyyələşmə mexanizmləri ilə müqayisədə əsas kapitalla investisiya qoyuluşunda lizinqin üstünlük təşkil etməsi və ya ona əlçatanlığın təmini istehsal vasitələrinə tələbi artırır. Nəticədə multiplikativ təsir hesabına istehsal və infrastruktur sahələrdə məhsullara tələb yüksəlir.

Lizinq xidmətləri bazarının intensivləşdirilməsi iqtisadi artıma həm birbaşa, həm də dolayı təsir edə bilər. Birbaşa effektiv qeyri-neft sektorunun vergi daxilolmalarında payının artması, dolayı təsir isə məhsul və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətinin artması, nəticədə ümumilikdə ölkədə ixracın diversifikasiyası və ixracyönlü qeyri-neft sektorunun dəstəklənməsinə təsir göstərir.

İqtisadiyyatda struktur resessiyasının hökm sürdüyü şəraitdə bank sektorunda izafi likvidlik müşahidə olunur. Banklar aktiv kredit fəaliyyətindən çəkinir. Kredit portfelinin daralmasının davam etməsi bankların maliyyə dayanıqlığına da ciddi risklər yaradır. Banklar gəlir əldə etmək və kapital "generasiyası" imkanlarını itirirlər.

Lizinqin inkişaf təcrübələri nəzərə alınmaqla dövlətin bankların lizinq fəaliyyətinə dəstəyini birbaşa və dolayı olmaqla iki istiqamətdə həyata keçirilə bilər. Birbaşa dəstək zamanı dövlət prioritet sahələrə lizinq verilməsinin maliyyələşməsində iştirakı, birgə layihələrin həyata keçirilməsi və eləcə də bank sektoru üzrə texnoloji yeniliklərin dəstəklənməsi üzrə proqramın işlənilib hazırlanmasını təmin edə bilər. Bu mahiyyətə dövlət tərəfindən bankların lizinq fəaliyyətinin administrativ və məqsədyönlü formada tənzimlənməsidir.

Bankların lizinq fəaliyyətinə dolayı dövlət dəstəyi isə bir tərəfdən lizinq bazarının canlandırılması, digər tərəfdən isə innovasiya əsaslı iqtisadiyyata keçid üçün əlverişli mühitin yaradılmasını nəzərdə tutmalıdır. Ölkə təcrübələri nəzərə alınmaqla lizinqə dövlət dəstəyinin məzmunu, strukturu və formaları müxtəlif ola bilər. Bura vergi güzəştləri, lizinqə kredit ayıran banklara imtiyazlar və s. aiddir. Bütövlükdə bankların lizinq fəaliyyətinə dövlət dəstəyi qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, maliyyə-kredit və stimullaşdırıcı formaları əhatə etməlidir.

Belə ki, ölkədə lizinq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün onun qanunvericilik bazasına yenidən baxılmalı və beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmalı, zəruri hüquqi və tənzimləyici çərçivənin formalaşdırılması başa çatdırılmalı, lizinq subyektlərinin maliyyəyə çıxış imkanlarını stimullaşdırmaq üçün onlara müxtəlif imtiyazlar verilməlidir.

13. Lizinq biznesinin inkişafı üçün infrastrukturun təkmilləşdirilməsi banklar tərəfindən adekvat lizinq siyasətinin həyata keçirilməsini şərtləndirir. Lizinq infrastrukturunun modernizasiyası lizinq münasibətlərində iqtisadi sahələrin iştirakını, lizinq xidmətlərinin özünün dayanıqlılığını və effektivliyini dəstəkləyir, bu zaman lizinq sektorunun inkişafı və bankların bu sektorda aktiv iştirakı modeli strateji hədəflərə çevrilməli, perspektivdə bu modelin realizasiyası yalnız bank sektorunun sağlamlaşdırılması ilə deyil, həm də iqtisadiyyatın diversifikasiyası və qeyri-neft sektoru sahələrinin yenilənməsilə uyğunluq təşkil etməlidir.

Qoyulmuş məsələlər əvvəlki bölmələrin nəticələrinə əsaslanmaqla tədqiqatın tətbiqi aspektlərinin öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Eyni zamanda bankların lizinq bazarında aktiv iştirak modeli verilmişdir.

Bank sisteminin sabitləşdirilməsi və lizinq xidmətləri bazarının tənzimləmə mühitinin yaxşılaşdırılması, bu istiqamətdə zəruri stimulların tətbiqi bankların lizinq infrastrukturunun formalaşdırılması üçün baza yaradır. Bankların lizinq fəaliyyətinin aktivləşdirilməsini mərhələli formada elə bir institusional mühitin yaradılması ilə xarakterizə etmək olar ki, nəticədə diversifikasiya olunmuş, dayanıqlı lizinq xidmətləri bazarı yaradılır. Bu həm də lizinq bazarının özünün modernizasiyasını təmin edir. Bankların isə lizinq fəaliyyəti zəruri infrastrukturun formalaşdırılması aşağıdakı iki məqsəddə xidmət edir:

- Lizinq sektoru və bank fəaliyyəti sferasında universal mexanizmlərin yaradılması və koordinasiyası;
- Lizinq bazarının inkişafı üçün bankların malik olduğu rəqabət üstünlüklərindən istifadə edilməsi.

Qeyd edilən məsələlərin balanslı həlli bankların lizinq fəaliyyətinin inkişafı üçün stimullar yaradır. Xüsusilə, lizinq fəaliyyətinin universallaşması bankların bu segmentə daxil olması istəyini

gücləndirir, real və maliyyə sektorları arasında əlaqəni möhkəmləndirir. Eyni zamanda lizinq xidmətlərinin keyfiyyəti yaxşılaşır, banklar üçün effektivliyi artır.

Lizinq infrastrukturunun formalaşdırılması eyni zamanda yalnız bank fəaliyyəti üzrə cari istiqamətin inkişafını deyil, həmçinin qeyri-neft sahələrinin modernizasiyasını təmin edir. Bu baxımdan mövcud lizinq infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanmalıdır:

- Bank, real sektor və lizinq sektorlarında institusional transformasiyanın paralel həyata keçirilməsi. Bu prinsip əlaqəli sahələrin eyni vaxtda harmonizasiyasını təmin etməyə imkan verir;

- Bankların lizinq fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması məqsədilə xarici təcrübədə olduğu kimi, bank, lizinq şirkətləri və istehsalçı kimi üçtərəfli subyektlərin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi. Bu zaman müxtəlif mexanizmlərdən istifadə etmək olar ki, bu da qeyd edilən “üçlüyün” effektiv fəaliyyətinə gətirib çıxarır;

- Lizinq xidmətlərini monitorinq etməklə və xüsusi standartlar tətbiq etməklə bankların lizinq fəaliyyətinin effektivliyi artırılır və lizinq strategiyasının seçim imkanları genişlənir;

- Lizinq prosesinə cəlb edilmiş (birbaşa və dolay) bütün qrupların maraqlarının qorunması prinsipinə üstünlük verilməsi. Bankların lizinq infrastrukturunu yeniləşdirməklə həm tranzaksiya xərclərinin azalmasını, həm də lizinq obyektinə üzrə mülkiyyət hüquqlarının tam legitimləşməsinə təmin etmək olar;

- Lizinqin maliyyələşməsi üçün istifadə edilən kapitalın dəyərinin ucuzlaşmasına nail olmaq. Bu zaman lizinq sektorunun inkişafı və bankların bu sektorda aktiv iştirakı təmin edilir. Uzunmüddətli dövrdə lizinq infrastrukturunun mərhələli modernizasiyası lizinq sektorunun inkişafı üzrə aşağıdakı şərtlərin mövcudluğunu tələb edir: 1) bank sektorunun uzunmüddətli sabitliyi; 11) iqtisadi sahələrin inkişafı və lizinq bazarına çıxışın asanlaşdırılması; 111) lizinq iştirakçılarının fəaliyyətinin bazar prinsiplərinə əsaslanması; 1111) lizinq infrastrukturunun gücləndirilməsi rəqabəti təmin edir, nəticədə maliyyələşməyə çıxış artır.

Lizinq infrastrukturunun modernizasiyası strategiyası bu sektorda mövcud problemlərin aradan qaldırılmasını və bankların lizinq

fəaliyyətinin intensivləşməsinə təmin etməlidir.

Birinci, lizinqin banklar üçün effektivliyinin artması, lizinq münasibətlərinin iştirakçıları arasında koordinasiyanın yaxşılaşdırılması bütövlükdə lizinqin mövcud infrastrukturunun modernizasiyası üçün mühüm çağırışdır.

İkinci, lizinq biznesinin inkişafı üçün infrastrukturun təkmilləşdirilməsində banklar tərəfindən adekvat lizinq siyasəti aparmadan və müvafiq strategiya seçmədən bankların lizinq bazarına daxil olmasını təmin etmək mümkün deyildir. Təbii ki, belə daxil olma mərhələli baş verəcək, çünki lizinq biznesi infrastrukturun modernizasiyasına dərhal reaksiya verməyəcək, hətta effektivliyin artması da müəyyən zaman daxilində baş verir.

Bankların lizinq infrastrukturunun modernizasiyası effektiv fəaliyyət üçün zəruri mühitin formalaşmasını və fəaliyyətini təmin edən institutların mövcudluğunu nəzərdə tutur.

NƏTİCƏ

Beləliklə, Azərbaycan bank xidmətləri bazarında lizinqin inkişaf perspektivləri və problemlərinin sistemli şəkildə tədqiqi **elmi-nəzəri nəticələr** çıxarmağa və təkliflər verməyə əsas vermişdir:

1. lizinqi kredit və icarə münasibətləri kimi kateqoriyalardan fərqləndirən xüsusiyyətləri, eləcə də lizinqin təsnifat meyarları müəyyən edilmişdir. Cari tədqiqat işində lizinqin spesifik xüsusiyyətə, xüsusilə özünümaliyyələşdirmə kimi əlamətə malik olması müəyyən edilmişdir. Bunu şərtləndirən əsas faktor istehsal vasitələri, kapital və lizinq bazarlarının qarşılıqlı əlaqəyə malik olmasıdır. Bu proses həm də istehsal və maliyyə tsiklinin qarşılıqlı əlaqədə tamamlanmasını təmin etməyə imkan verir. Lakin aktiv üzərində mülkiyyət hüququnun təsbit olunmasından asılı olaraq operativ və maliyyə lizinqi bir-birindən fərqləndirilir. Bu eyni zamanda istehlak və ya istehsal təyinətli aktivlərin lizinqinin maliyyələşməsində bankların rolunu göstərir. Bura bankların fəaliyyət xüsusiyyətləri də təsir göstərir. Maliyyə alətlərinin dərin inkişafı stabil və effektiv maliyyə resursu mənbəyini formalaşdırmaqla lizinq bazarlarının inkişafını təmin edir.

2. Qabaqcıl ölkələrin təcrübəsində lizinq bazarının inkişafının tədqiqi əsasında ölkədə bankların lizinq xidmətləri ilə aktiv məşğul olmasına təsir edən faktorlar müəyyən edilmişdir. Belə faktorlar lizinqə tələb və təklif üzrə qruplaşdırılmışdır. Göstərilmişdir ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı və lizinq biznesinin inkişafı üçün institusional mühit həm universal, həm də spesifik xüsusiyyətə malikdir. Azərbaycan təcrübəsinin tədqiqi əsasında belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, ölkədə bütövlükdə lizinq xidmətləri bazarının, o cümlədən bank lizinq bazarının inkişafı spesifik xarakterə malikdir.

3. Aparılan qiymətləndirmələr əsasında lizinqin banklar üçün üstünlüklərə malik olması müəyyən edilmişdir. Göstərilmişdir ki, lizinq bankların mənfəətliliyinə əhəmiyyətli müsbət təsirə malikdir və kredit riskinin azaldılmasında mühüm rol oynayır.

4. Azərbaycanda iqtisadiyyatın xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla lizinq xidmətləri bazarının formalaşması və bankların lizinq fəaliyyətinin inkişafı tədqiq edilmişdir. Tədqiqat əsasında maliyyə instrumenti kimi lizinq xidmətlərinin institutlaşmadığı və bu sektorun bazar

payının aşağı olması müəyyən edilmişdir. Bütövlükdə, bankların lizinq xidmətləri bazarında iştirakını və həmçinin lizinq bazarının inkişafını məhdudlaşdıran problemlər dörd blokda qruplaşdırılmışdır.

5. Lizinq bazarının inkişafına zəif institusional dəstək də bankların bu fəaliyyət növü ilə zəif məşğul olmasını şərtləndirir. Eyni zamanda vahid qanunvericiliklə tənzimlənməməsi və tənzimləyici orqanın olmaması bütövlükdə lizinq bazarının inkişaf etməsinə mane olur. Belə bir iqtisadi mühit yalnız bankların deyil, bütövlükdə istehsalçıların və aktiv sahiblərinin lizinq fəaliyyəti ilə məşğul olmasını dayanıqsız edir. Bunun nəticəsidir ki, lizinq əməliyyatlarının maliyyələşməsində əsas pay bank kreditlərinə məxsusdur. Təhlilin nəticələri göstərir ki, sahəvi və predmet üzrə ixtisaslaşma mövcud deyildir, yalnız bir neçə bank məhdud sayda predmetin lizinq üzrə bazar payına malikdir.

6. Bankların lizinq fəaliyyətinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilmiş yanaşmalar icmallaşdırılmış, bu modellərin nəticələri istiqamətə uyğun olaraq təhlil edilmiş və onun etibarlığı barədə müvafiq testlər verilmişdir, bankların lizinq və kredit fəaliyyəti müqayisə edilmiş, lizinq fəaliyyəti zamanı bankların üzləşə biləcəyi risklər qiymətləndirilmişdir. Göstərilmişdir ki, lizinq həm də bank fəaliyyətinin diversifikasiyası baxımından vacibdir və bu səbəbdən lizinqə həm də alternativ imkan kimi baxmaq olar.

7. Müəyyən edilmişdir ki, uzunmüddətli əlaqələr nöqtəyi nəzərdən 2007-2020-ci illəri əhatə edən müşahidə dövründə Azərbaycanın bank sektorunda lizinq əməliyyatlarının bir faiz yüksəlməsi qeyri-neft ÜDM-in 0,08 faiz artımına səbəb olmuşdur. Lizinq xidmətləri bazarında effektiv fəaliyyət göstərmək üçün banklar resursun dəyərini və diversifikasiya səviyyəsini nəzərə almalıdırlar.

8. Müəyyən edilmişdir ki, istehsal və istehlak bazarlarının xarici şoklardan asılılığı şəraitində lizinq alan və lizinq verən banklar məzənnə riskinə yüksək həssasdırlar, bu nəzəri olaraq həm də hər iki tərəf üçün xalis cari dəyərə də neqativ təsirə malikdir. Risklərin azaldılması lizinq əməliyyatında bankların rəqabət imkanlarını və effektivliyini artırmağa imkan verir.

9. Bankların lizinq fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi imkanlarına baxılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, lizinq bazarı banklar üçün geniş imkanlara malikdir. Bu, həm banklarda innovativ məhsul və

xidmətlərin inkişafı, həm də iqtisadiyyatın özünün effektiv əsaslı inkişaf mərhələsinə keçməsi üçün zəruridir. İqtisadiyyatın innovasiya məhsullarına olan tələbi lizinq vasitəsilə ödənilə bilər ki, bu da ilkin mərhələdə banklar vasitəsilə maliyyələşdirilməlidir.

10. Dünya bankının metodologiyasına əsasən qiymətləndirmə zamanı maliyyə sektorunun inkişafını xarakterizə edən maliyyə dərinliyi, maliyyə sabitliyi, effektivlik və maliyyə xidmətlərinə çıxış parametrlərinin hər biri üzrə indeks hesablanmışdır.

11. Ümumilikdə, ölkə üzrə əsas kapitalla investisiyaların son 5 ildə ortalama 7,7%-i bank kreditləri hesabına həyata keçirilmişdir. Əhalinin maliyyə resurslarına çıxış imkanlarına bu cür məhdudiyət qeyri-neft sektorunun canlanmasına imkan vermir.

12. Bank sektorunun əsas problemlərindən biri əhali arasında maliyyə inkluzivliyini məhdudlaşdıran amillərin aradan qaldırılması istiqamətində müxtəlif ölkələrin alternativ maliyyə institutlarının yaradılmasıdır. Bu kimi təşkilatlar əhalinin maliyyə xidmətlərinə çıxışını təmin etməklə, bank sektorundan kənar qalan iri həcmdə pul axınlarının ölkənin ümumi maliyyə sistemində daxil edilməsi və real sektora daha ucuz kredit verilməsi imkanını reallaşdırar.

13. Bank sektoru üzrə maliyyə dayanıqlığını xarakterizə edən problemlə kreditlərin, mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün məqsədli ehtiyatların həcmnin yüksək olmasının qarşılıqlı əlaqəsi təhlil edilərək müəyyən edildi ki, bu problemlər bankların xərclərinin, zərərlərinin artmasına, kapital mövqeyinin, dayanıqlığın zəifləməsinə və iflasına yol açır.

14. İqtisadiyyatın lizinqə tələbinin və bankların lizinq fəaliyyətinin cari vəziyyətinin qiymətləndirilməsi əsasında lizinqin müstəqil sektor kimi formalaşması və onun bank-maliyyə sektoru ilə əlaqəsinin artmasının zəif və güclü tərəfləri göstərilmiş, bu məqsədlə bankların maliyyə sabitliyinin gücləndirilməsi, bankların lizinq infrastrukturunun inkişafı və bu istiqamətdə dövlət dəstəyinin əsas istiqamətləri formalaşdırılmışdır.

15. Lizinq sferasında effektiv fəaliyyət üçün maliyyə vasitəçiliyinin sabitliyi və əlçatanlığı təmin olunmalı, bankların lizinq infrastrukturunu mərhələli şəkildə modernizasiya olunmalı, lizinq bazarının inkişafının stimullaşdırılması dövlət dəstəyi ilə təmin edilməlidir.

16. Ölkədə maliyyə vasitəçiliyinin genişlənməsi, maliyyə-bank sektorunun effektivliyi və sabitliyinin artırılması üzrə islahatların həyata keçirilməsi lizinq əməliyyatlarına da geniş imkanlar yaradır. Kredit sisteminin inkişafı kimi, lizinq münasibətlərinin genişlənməsi bank xidmətlərinin dərinləşməsini, maliyyə resurslarından rasional istifadəni, istehsalçı ilə istehlakçı arasında dayanıqlı iqtisadi münasibətlərin formalaşdırılmasını əhatə edir. Bu səbəbdən banklar tam sərbəst formada lizinq münasibətlərinə daxil ola və onu inkişaf etdirə bilirlər. Bir sıra dünya təcrübəsi də lizinqin güclü instrument olmasını sübut etmişdir.

17. Təhlillər göstərir ki, hazırda kreditlər üzrə 1) ödəməmə riski var və 11) kreditlər üzrə faiz dərəcəsi iqtisadiyyatda rentabellik səviyyəsindən kifayət qədər yüksəkdir. Bu amilləri və təcrübəni nəzərə almaqla kreditlər üzrə faiz dərəcəsini risksiz alət qismində istifadə etmək mümkün deyil.

18. İzafi manat likvidliyi, maliyyə alətləri spektrinin məhdud olması və maliyyə institutlarının şəffaflığının yetərli səviyyədə olmaması pul bazarında faiz dərəcəsinin formalaşmasına təsir edən əsas problem kimi çıxış edir. Bu mənada pul bazarında faiz dərəcəsi iqtisadiyyatın miqyası və tələbat səviyyəsindən asılı olaraq formalaşır. Bu həm real sektora uzunmüddətli kredit qoyuluşu üzrə faiz dərəcəsinə, həm də pul bazarındakı qısamüddətli faiz dərəcəsinə aiddir. Həmçinin, valyuta bazarında yaranacaq təzyiq nəticəsində izafi manat likvidliyini nəzərə alaraq lombard və overnayt kreditləri üzrə faiz dərəcəsi yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi prosesi ilə uzlaşdırılır.

19. Ölkədə lizinq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün onun vahid qanunvericiliklə tənzimlənməsinə baxılmalı və beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmalıdır. Bu problemin həlli üçün lizinq xidməti haqqında yeni qanunun formalaşdırılması və qəbul edilməsi lizinq xidmətlərindən istifadənin stimullaşdırılmasına imkan verəcəkdir.

20. Əmanətlər üzrə faiz dərəcəsi geniş və uzunmüddətli dövriyyə imkanlarına malikdir, risksizdir və bu alət üzrə informasiya assimetriyası mövcud deyil. Bu baxımdan Azərbaycan şəraitində lizinq üzrə layihələrin qiymətləndirilməsi prosesində manatla əmanətlər üzrə faiz dərəcəsi risksiz dərəcə xüsusiyyətlərini daha dolğun əks etdirir.

21. Bütövlükdə apardığımız tədqiqat və cari qiymətləndirmələr bankların lizinq xidməti bazarında zəif iştirakını göstərir. Tədqiqatın predmetini nəzərə almaqla qeyd edə bilərik ki, bankların yeni xidmət və məhsul təklifini artırması, eləcə də innovasiyaların tətbiqi ilk növbədə sektorun sağlamlaşdırılmasını tələb edir. Belə ki, 2014-cü ildən neftin qiymətlərinin kəskin azalması nəticəsində makroiqtisadi şəraitin dəyişməsi, devalivasiya və işgüzar aktivliyin zəifləməsi kredit portfelinin keyfiyyətini pisləşdirdi və itkilərə səbəb oldu. Xarici bazarlara çıxış imkanları tədbirlərin gücləndirilməsi məsələsi öz aktuallığını artırır.

22. Ölkədə lizinqin inkişafı üçün vacib faktorlardan biri ilkin mərhələdə dövlət dəstəyinin göstərilməsidir, bu lizinq xidmətləri bazarının dayanıqlı inkişafı üçün ilkin mühitin yaradılmasını təmin edəcəkdir. Dövlət dəstəyi ilk növbədə lizinqin qeyri-neft sektorunda artımın sürətləndirilməsi, eləcə də ölkədə maliyyə xidmətləri supermarketinin formalaşdırılması baxımından zəruridir. Xüsusilə böhran dövrlərində lizinq instrumenti iqtisadiyyatda investisiyaya tələbin təmin edilməsinə təsir imkanına malikdir. Qeyri-neft sektorunun strukturunu formalaşdıran sahələrində (hasilat sənayesi, metallurgiya, nəqliyyat) lizinq əməliyyatlarının həcmnin və məstəbının artması həmin sahələrin texnoloji inkişafını təmin etməklə yanaşı, innovativ texnologiyaya keçidə imkan verir. Bu proses həm də iqtisadiyyatın strukturundakı disproporsiyanın aradan qaldırılmasına imkan verir.

Bununla yanaşı lizinq vasitəsilə qeyri-neft sektorunun texnoloji səviyyəsinin artırılması kiçik və orta sahibkarlığın yeni və çeşidli məhsul təklifini artırmağa imkan verir. Digər maliyyələşmə mexanizmləri ilə müqayisədə əsas kapitalla investisiya qoyuluşunda lizinqin üstünlük təşkil etməsi və ya ona əlçatanlığın təmini istehsal vasitələrinə tələbi artırır.

23. Bank sisteminin sabitləşdirilməsi və lizinq xidmətləri bazarının tənzimləmə mühitinin yaxşılaşdırılması, bu istiqamətdə zəruri stimulların tətbiqi bankların lizinq infrastrukturunun formalaşdırılması üçün baza yaradır. Bankların lizinq fəaliyyətinin aktivləşdirilməsini mərhələli formada elə bir institutsional mühitin yaradılması ilə xarakterizə etmək olar ki, nəticədə diversifikasiya olunmuş, dayanıqlı lizinq xidmətləri bazarı yaradılır. Bu həm də lizinq bazarının özünün

modernizasiyasını təmin edir. Bankların lizinq fəaliyyəti üzrə zəruri infrastrukturun formalaşdırılması aşağıdakı iki məqsədə xidmət edir:

- Lizinq sektoru və bank fəaliyyəti sferasında universal mexanizmlərin yaradılması və koordinasiyası;

- Lizinq bazarının inkişafı üçün bankların malik olduğu rəqabət üstünlüklərindən istifadə edilməsi.

Qoyulan məsələlərin balanslı həlli bankların lizinq fəaliyyətinin inkişafı üçün stimullar yaradır, bankların bu segmentə daxil olması istəyini gücləndirir, real və maliyyə sektorları arasında əlaqəni möhkəmləndirir. Eyni zamanda lizinq xidmətlərinin keyfiyyəti yaxşılaşır, banklar üçün effektivliyi artır.

24. Lizinq infrastrukturunun formalaşdırılması eyni zamanda qeyri-neft sahələrinin modernizasiyasını təmin edir. Bu baxımdan mövcud lizinq infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanmalıdır:

- Bank, real sektor və lizinq sektorlarında institusional transformasiyanın paralel həyata keçirilməsi. Bu prinsip əlaqəli sahələrin eyni vaxtda harmonizasiyasını təmin etməyə imkan verir;

- Bankların lizinq fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması məqsədilə xarici təcrübədə olduğu kimi, bank, lizinq şirkətləri və istehsalçı kimi üçtərəfli subyektlərin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi. Bu zaman müxtəlif mexanizmlərdən istifadə etmək olar ki, bu da qeyd edilən “üçlüyün” effektiv fəaliyyətinə gətirib çıxarır;

- Lizinq xidmətlərini monitorinq etməklə və xüsusi standartlar tətbiq etməklə bankların lizinq fəaliyyətinin effektivliyi artırılır və lizinq strategiyasının seçim imkanları genişlənilir;

- Lizinq prosesinə cəlb edilmiş (birbaşa və dolay) bütün qrupların maraqlarının qorunması prinsipinə üstünlük verilməsi. Bankların lizinq infrastrukturunu yeniləməklə həm tranzaksiya xərclərinin azalmasını, həm də lizinq obyektinə üzrə mülkiyyət hüquqlarının tam legitimləşməsini təmin etmək olar;

- Lizinqin maliyyələşməsi üçün istifadə edilən kapitalın dəyərinin ucuzlaşmasına nail olmaq. Bu zaman lizinq sektorunun inkişafı və bankların bu sektorda aktiv iştirakı təmin edilir. Uzunmüddətli dövrdə lizinq infrastrukturunun mərhələli modernizasiyası lizinq sektorunun inkişafı üzrə aşağıdakı şərtlərin mövcudluğunu tələb edir: 1) bank

sektorunun uzunmüddətli sabitliyi; II) iqtisadi sahələrin inkişafı və lizinq bazarına çıxışın asanlaşdırılması; III) lizinq iştirakçılarının fəaliyyətinin bazar prinsiplərinə əsaslanması; IV) lizinq infrastrukturunun gücləndirilməsi rəqabəti təmin edir, nəticədə maliyyələşməyə çıxış artır.

25. Lizinq infrastrukturunun modernizasiyası yalnız iqtisadi sahələrin iştirakını təmin etmir, eyni zamanda lizinq xidmətlərinin dayanıqlığını və effektivliyini dəstəkləyir. Bu səbəbdən bəklərin lizinq üzrə uzunmüddətli strategiyası lizinq münasibətlərində iştirak edən institutların stabil və yüksək inkişafını nəzərə almalıdır.

Ölkəmizdə lizinq bazarının inkişaf xüsusiyyətlərini və problematikasını nəzərə alsaq qeyd edə bilərik ki, ölkədə bir tərəfdən iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorlarının modernləşdirilməsinə geniş ehtiyac var, digər tərəfdən isə bank-maliyyə sektoru yeni bazarlar axtarışındadır və bu səbəbdən lizinq sektoru “*monoinkişaf*” əsaslı modelə malikdir. Təklif edilən ideoloji strategiyanın həyata keçirilməsi isə ölkəmizdə lizinq sektorunun inkişafını, həmçinin bankların lizinq fəaliyyəti modelini Şərqi Avropa modelinə yaxınlaşdırar.

Bu model iri banklar – lizinq şirkətləri – istehsalçılar arasında uyğunluğu təmin edir və burada əsas fokus ilkin mərhələdə strateji sahələrə (ixrac əsaslı sahələrə) verilmiş, sonradan kiçik və orta biznesin inkişafı lizinq şirkətlərinin özünün müstəqil formada inkişafını təmin etmişdir. İqtisadiyyatda geniş təkrar istehsalın effektiv olması isə bir sıra məşin və avadanlıq şirkətlərinin özlərinin lizinq fəaliyyəti ilə məşğul olmasını təmin etmişdir ki, bu iqtisadiyyatda “gəlirin effektiv və bazar əsaslı bölgüsü” prinsipinin işləməsi ilə əlaqədardır.

Eyni zamanda bu modeldə dövlət və biznes arasında yüksək koordinasiya qurulması lizinq fəaliyyəti üçün təşəbbüsləri stimullaşdırır, nəticədə istehsalın texnoloji yenilənməsi sürətlə gedir, rəqabətə davamlı olur və iqtisadiyyat innovativ əsaslı inkişaf modelinə keçir. Bu modelin inkişafının bank kapitalına əsaslanması lizinq sferasının xüsusi spesifikasiyaya malik olmasını şərtləndirir, sonradan isə özəl təşəbbüslərin inkişafını stimullaşdırır.

26. Tədqiqatın nəticəsi olaraq bank sektoru üzrə maliyyə dayanıqlığının gücləndirilməsi istiqamətində baza prinsipləri işlənilib

hazırlanmış, konkret hədəflər müəyyən edilmişdir. Bu banklarda innovativ məhsul və xidmətlərin inkişafına və innovasiya məhsullarına olan tələbi artırır, rəqəmsal ödənişlər üzrə innovativ texnologiyanın tətbiqi maliyyə axınlarının iqtisadi aktivliyə transfer imkanlarını sürətləndirir və iqtisadi artım perspektivi üçün yeni imkanlar yaradır.

Dissertasiya mövzusu üzrə müəllifin aşağıdakı elmi əsərləri dərc edilmişdir:

Kitablar:

1. “Bank lizinqi” kitabı (dərs vəsaiti) Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 29 may 2014-cü il tarixli 650 sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir. Bakı: «Digesta» nəşriyyatı, 2014, 177 səh.;
2. “Bank işi” kitabı (dərslük 2 cildə) Z.F.Məmmədov və müəlliflər heyəti (Həmmüəlliflik) “Ayrı – ayrı kredit növlərinin təşkili” 1-ci cild 7-ci fəsil,”. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 16 noyabr 2016-cı il tarixli 748 sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Nəşriyyatı, Bakı: 2016, səh. 347-398;
3. Azərbaycanın bank xidmətləri bazarında lizinqin inkişafı məsələləri. Monoqrafiya. “Çaşıoğlu” nəşriyyatı. Bakı: 2018, 308 səh.;

Məqalələr:

4. Международный банковский бизнес: лизинговая составляющая. Jurnal Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri (iqtisadiyyat seriyası) (Həmmüəlliflik) Bakı, 2013, № 4. ss. 226-234;
5. Современные подходы к трактовке понятия и развития «лизинга» в Азербайджане. Журнал Інвестиції: практика та досвід, м. Київ, 2014, № 18. Сс. 60-65;
6. Лизинг в Азербайджане: Теоретические предпосылки и реальная практика. Журнал Ринок Цінних Паперів України, 2014, №9-10. Сс. 101-110;
7. Лизинг – эффективное направление поддержки предпринимательства в Азербайджане. Глобальный мир: многополярность, антикризисные императивы, институты: материалы V Международной научно-практической конференции (Ростов-на-Дону, 22–24 мая 2014 г.): в 3 т. / под ред. М. А. Боровской, Ю.М.Осипова, А.Ю.Архипова. – Ростов-на-Дону. Издательство Южного федерального университета, 2014. Т. 2. – 570 с. Сс. 367-371;
8. Lizinqın yaranma tarixi və inkişafı. Azərbaycan Respublikası kənd təsərrufatı Nazirliyinin “Azərbaycan aqrar elmi “elmi – nəzəri Jurnalı №1, 2016, səh. 13-18;
9. Lizinq – sahibkarlıq fəaliyyətinin növü kimi. Azərbaycan

- Respublikası kənd təsərrüfatı Nazirliyinin “Azərbaycan aqrar elmi” elmi – nəzəri” Jurnalı N3, 2016. səh.3-6;
10. Beynəlxalq lizinqin əsas xüsusiyyətləri və xarakterik əlamətləri. Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi. Aqrar Elm və İnformasiya Məsləhət Mərkəzi, Əsərləri “Elmi-nəzəri jurnal” №1, Bakı-2017, s. 53-58;
 11. Maliyyə lizinqinin inlişafında və tənzimlənməsində Beynəlxalq Ottava konvensiyanın rolu. Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi. Aqrar Elm və İnformasiya Məsləhət Mərkəzi, Elmi Əsərləri “Elmi-nəzəri jurnal” №2, Bakı – 2017, səh.89-95;
 12. Dünya lizinq sənayesinin müasir trendləri. UNEC, Elmi xəbərləri jurnalı. İyul-sentyabr 2017, səh. 300-313;
 13. Lizinqin investisiya prosesində və maliyyə vasitəçiliyində iştirakı və rolu. AMEA, İqtisadiyyat İnstitutu “Elmi Əsərlər jurnalı”, № 3. 2017, səh. 160-168;
 14. Lizinq sahibkarlığa dəstəyin səmərəli və perspektiv istiqamətidir. 2017-ci ilin 21-23 sentyabr tarixlərində Bakı şəhərində Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı və Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının birgə təşkilatçılığı ilə “Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji yol xəritəsi: hesabatlıq və şəffaflıq problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfrans, səh. 524-526;
 15. Lizinq münasibətləri və lizinq xidmətlərinin təsnifləşdirilməsi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Beynəlxalq elmi-praktik konfransın təşkilat komitəsi: AMEA İqtisadiyyat institutu, Bakı Biznes Universiteti “Strateji iqtisadi islahatlar: qabaqlayıcı vergi siyasəti” Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı 2017. 696 səh. 313-318;
 16. Лизинговый бизнес: глобальные и национальные тенденции. СПБГЭУ “Журнал Известия”. N5 2017. С. 33-40;
 17. Lizinqin investisiya potensialının formalaşması və istifadəsinin iqtisadi mexanizmləri. Maliyyə Nazirliyinin “Maliyyə və uçot” jurnalı. N11, 2017, səh. 25-32;
 18. Lizinqin iqtisadi mahiyyəti haqqında nəzəri baxışların müqayisəli təhlili. UNEC, Elmi xəbərləri jurnalı. Oktyabr-dekabr 2017, səh. 5-16;

19. Lizinqin maliyyə xidmətlərinin xüsusi forması kimi genezisi və inkişafı – retrospektiv baxış. Maliyyə Nazirliyinin “Maliyyə və uçot” jurnalı. N12 2017 səh. 11-20;
20. Lizinq müqaviləsi – lizinq iqtisadi münasibətlərinin hüquqi rəsmiləşdirmə forması kimi. BDU28430 “Bakı Universitetinin xəbərləri” jurnalı, N4, 2017, səh. 99-113;
21. Lizinqin subyektləri – lizinq əməliyyatlarının iştirakçıları kimi. AMEA, İqtisadiyyat İnstitutu “Elmi əsərlər “ jurnalı N5, 2017, səh. 201-214;
22. Bankların lizinq xidmətləri bazarında iştirakı və inkişafı. “AMEA-nın xəbərləri” iqtisadiyyat seriyası jurnalı, 2017-6 (noyabr-dekabr), səh. 64-70;
23. Bankların maliyyə vasitəçiliyi funksiyasının inkişaf şərtləri və istiqamətləri. UNEC, “Elmi xəbərlər” jurnalı, yanvar-mart, 2018, səh. 24-36;
24. Лизинговая индустрия в условиях кризисных явлений мировой экономики: глобальный и региональный анализ. Материалы III Международной научно-практической Интернет-конференции «Актуальные вопросы функционирования финансового рынка в условиях кризисных явлений мировой экономики» (г. Одесса, 26-27 апреля 2018 года). Одесса: ОНЭУ, 2018. 248 стр. Сс.70-73;
25. Оценка экономической эффективности лизинговой деятельности банков. Международный научный и общественно-политический журнал «Общество и экономика», №8, Москва «Наука», 2018 (Импакт-фактор 1.045). сс. 96-104;
26. Lizinq xidmətləri bazarının inkişafı-innovativ texnologiyaların sürətləndirilməsi amili kimi. Bakı Dövlət Universitetinin “Bakı Universitetinin Xəbərləri” jurnalı, №4, 2018, səh. 92-102;
27. Təhsilin maliyyələşdirilməsinə yeni baxış. Bakı Dövlət Universitetinin “Bakı Universitetinin Xəbərləri” jurnalı, №2, 2019, səh. 61-73;
28. Azərbaycan iqtisadiyyatının strukturunun lizinqin inkişafına təsiri. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti “Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyası” respublika elmi konfransın materialları, II cild, Bakı – UNEC – 24 dekabr 2019, səh. 37-42;

29. Участие банков на лизинговом рынке. Международная научная конференция «Business and Economics», Verlag SWG imex GmbH Nuremberg, Germany. 2019, с.29-34;
30. Innovation in leasing and leasing of innovation: a meta-analysis. Marketing and Management of Innovations, 2020, Issue 4. This article is published with open access at Sumy State University. P.202-218, Web of Science bazası (Emerging Sources Citation Index) <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/en9>;
31. “İqtisadi imkanlar və maliyyə sektorunda maliyyə resurslarına çıxış imkanlarını məhdudlaşdıran amillər. Azərbaycan iqtisadiyyatı müstəqillik illərində”. Respublika elmi konfransının materialları, Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2021, səh. 178-188;
32. “Heydər Əliyev neft strategiyasının banisidir”. “Heydər Əliyev və Azərbaycanda iqtisadi islahatlar: nəticələr və perspektivlər” mövzusunda Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş Respublika elmi-praktiki konfransının materialları, Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı. 2021, səh. 273-281;
33. Rəqəmsal ödənişlər maliyyə vasitəçiliyinin drayveri kimi. Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatasının və Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının birgə təşkilatçılığı ilə “Dayanıqlı inkişaf.Hesabatlılıq.Şəffavlıq” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfrans, Bakı, 15-16 sentyabr 2023-cü il, səh. 324-329;
34. The impact of digital payments on the growth of cashless payments and the factors limiting access to financial services - AGORA International Journal of Economical Sciences,Ruminya, <http://univagora.ro/jour/index.php/aijes> ISSN 2067-3310, E-ISSN 2067-7669 Vol. 17, No. 2 (2023), pp. 181-186;
35. “Assessment of leasing risk of banks” - XIII international scientific conference. Dortmund. Germany. 25-26.04.2024/ pp.26-28.

Dissertasiyanın müdafiəsi 15 yanvar 2025-ci il tarixində saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində faliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi, 6.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın azəri və ingilis dilində elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir (<http://unec.edu.az/tedgigat/dissertasiya-surasi/>).

Avtoreferat 13 dekabr 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 11.12.2024
Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Həcmi 2 ç.v. (91317 işarə)
Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.
Əlaqə üçün: capevi@internet.ru Tel.: +994552012809*